

Kauno politechnikos instituto studentai ir dėstytojai KGB akiratyje (1951–1989 m.)

Represinės SSRS institucijos NKVD ir NKGB, vėliau – MGB (Valstybės saugumo ministerija) ir galiausiai – KGB (Valstybės saugumo komitetas) Lietuvoje vykdė sovietizaciją ir represijas prieš okupantams pavojingus asmenis. KGB padalinys prie LSSR Ministrų Tarybos nemažai dėmesio skyrė Kauno aukštosioms mokykloms, turėjusioms parengti sovietų valdžiai lojalius inteligentus. Tarpukariu Kaunas buvo laikinoji sostinė, o dauguma Kauno aukštųjų mokyklų buvo kilusios iš 1922 m. įkurto Lietuvos (nuo 1930 m. – Vytauto Didžiojo) universiteto, todėl šiame mieste gyveno nemažai tautinės inteligentijos, kuri darė įtaką jaunajai kartai. Straipsnyje apžvelgiamos KGB veiklos sritys ir metodai, kuriuos jis taikė didžiausios Kauno aukštosios mokyklos – Kauno politechnikos instituto (nuo 1990 m. – Kauno technologijos universitetas) – dėstytojams ir studentams.

IVADAS

1950 m. Kauno valstybinis Vytauto Didžiojo universitetas SSRS aukštojo mokslo ministro įsakymu reorganizuotas į Kauno politechnikos institutą (toliau – KPI), todėl čia dirbo nemažai tarpukario laikotarpio dėstytojų, buvo prisimenamos instituto ištakos ir reiškiamas pagarbus požiūris į istoriją, kuri tuo laikotarpiu buvo stipriai veikiamą cenzūros. Viskas, kas sukurta nepriklausomoje Lietuvoje, buvo menki-

nama, nes tai buvo padaryta „buržuazinių“ vyriausybių, o visi sovietiniai pasiekimai – hiperbolizuojami. XX a. šeštojo dešimtmečio pradžioje ideologinę cenzūrą vykdė ir inteligentijos tautinės savimonės slopinimu rūpinosi SSRS represinė institucija MGB, kuri 1954 m. buvo reorganizuota į KGB. Pagrindinės KGB funkcijos buvo kova su užsienio specialiųjų tarnybų veikla, „nacionalizmu“ ir antisovietine veikla. Be to, KGB žinioje buvo valstybės sienų ir kelionių į užsienį kontrolė, sąjunginių įmonių, visų valdžios ir visuomeninių įstaigų bei institucijų priežiūra¹. LSSR KGB veiklos sritys buvo šios: valstybingumo siekių ir tautinės savimonės slopinimas; ideologinė švietimo, mokslo ir kultūros cenzūra; okupuotos Lietuvos teritorijos kontrolė; politinis ir pramoninis šnipinėjimas užsienio šalyse. Kol LSSR neturėjo ryšių su užsienio šalimis, KGB vykdė ideologinę cenzūrą, domėjosi inteligentų tautinės savimonės slopinimu ir rūpinosi, kad būtų politiniai kaliniai ir tremtiniai nedarytų įtakos jaunimui. 1988 m. vasarą susikūrus Lietuvos persitvarkymo sąjūdžiui ir prasidėjus tautiniam atgimimui, KGB sekė įvykius ir besikuriančias naujas organizacijas, tačiau jo veikla buvo paralyžiuota. 1990 m. kovo 11 d. atkūrus valstybingumą, ši represinė struktūra buvo panaikinta, tačiau liko tūkstančiai su ja susijusių asmenų, kuriuos galima šantažuoti, kuriais galima manipuliuoti, todėl šiai temai reikia daugiau viešumo ir mokslinių tyrimų.

Šios temos istoriografija negausi. Kauno technologijos universiteto (toliau – KTU) docentas Albinas Tamašauskas monografijoje, analizuojančioje Kauno universiteto ir KPI komunistų partijos organizacijų ideologinę ir represinę veiklą, šiek tiek rašė ir apie komunistų partijos bei KGB bendradarbiavimą². Fragmentiškos informacijos apie KPI dėstytojų ir studentų susidūrimus su KGB randama monografijoje, skirtoje instituto rektoriui prof. Kazimierui Baršauskui³, Nijolės Gaškaitės, Algimanto Nako ir Laimos Anglickienės darbuose, skirtuose jaunimo antisovietinio pasipriešinimo studijoms⁴. Straipsnyje naudojami Arvydo Anušausko monografijoje pateikti KGB agentų Lietuvos aukštosiose mokyklose duomenys⁵.

Straipsnio tikslas – apžvelgti veiklą ir metodus, kuriuos KGB taikė prieš KPI dėstytojus ir studentus 1951–1989 m. Darbe gausiai naudojami Lietuvos ypatingojo archyvo (toliau – LYA) dokumentai: LSSR KGB Kauno m. skyriaus metinių pažymų ir agentūrinių-operatyvinių planų, agentūrinio darbo su inteligentija ir akademinio jaunimo pažymų, dokumentų apie mokslininkų panaudojimą techniniam šnipinėjimui ir kt. duomenys. Archyviniai dokumentai gana fragmentiški, iš jų kartais sunku nustatyti sekamą ar verbuojamą asmenį, nes kai kurios pavardės Lietuvoje gana populiarios, be to, jos pateiktos be vardų, kartais nenurodyta, kokioje Kauno aukštojoje mokykloje ir kokias pareigas asmuo ėjo, galimi iškraipymai rašant rusų kalba. Taip pat pažymose neatsispindi, ar KGB darbuotojai įvykdė savo ketinimus (ar užverbavo numatytą asmenį ir privertė bendradarbiauti, ar panaudojo jį techniniam šnipinėjimui), tačiau iš jų galima nustatyti KGB interesų sritis ir tendencijas. Straipsnyje taip pat naudojami dokumentai iš KTU archyve saugomų dėstytojų ir studentų bylų, kuriose yra informacijos apie vykdytas „perauklėjimo priemones“, amžininkų atsiminimai ir liudijimai.

TAUTINĖS SAVIMONĖS IR VALSTYBINGUMO SIEKIŲ SLOPINIMAS KPI

1950 m. pabaigoje, kai Kauno universitetas buvo reorganizuotas į KPI, Lietuvoje dar vyko partizaninis karas, kurį nuslopinti bandė MGB. Jaunimas simpatizavo partizanams, kai kurie jaunuoliai buvo jų ryšininkai, platino pagrindinę spaudą ir pan. 1952 m. MGB atskleidė pagrindinę Kauno ir Vilniaus aukštųjų mokyklų studentų organizaciją „Vieningoji darbo sąjunga“, kuriai priklausė ir buvo suimti KPI Elektrotechnikos fakulteto ketvirtro kurso studentai Tadas Jagelavičius, Jonas Kreimeris ir Alfonsas Urbonas bei Mechanikos fakulteto ketvirtro kurso studentai Vytautas Bukauskas ir Vytautas Kaminskas. Galutiniu savo siekiu organizacija laikė laisvos, nepriklausomos ir demokratinės Lietuvos sukūrimą, o tarp kitų tikslų – ideologinę kovą su sovietų valdžia, karo metų ir pokario laikotarpio lietuvių tautosakos (dainų, anekdotų) rinkimą, programos, pagal kurią Lietuvoje atgavus nepriklausomybę būtų įgyvendintas socialinis teisingumas, sudarymą⁶. Organizacijos nariai rašė į pagrindžio spaudą straipsnius, referatus, eilėraščius, anekdotus. Iš pagrindžio gaudavo „Laisvės varpą“, „Laisvės žvalgą“, „Į kovą“ ir kitos partizanų spaudos, kurią platindavo. 1952 m. pavasarį organizaciją išdavė į ją infiltruotas MGB agentas Vytautas Murauskas. 1952 m. gruodžio 23–27 d. 16 organizacijos narių buvo nuteisti 25 metams lagerio ir papildomai 5 metams tremties. Nuosprendyje rašoma:

„1952 m. rudenį Lietuvos TSR MGB išaiškino antitarybinę nacionalistinę organizaciją, vadinamąją Vieningąją darbo sąjungą (VDS), kurios tikslas buvo antitarybinė agitacija ir tarybų valdžios nuvertimas Lietuvos respublikoje su užsienio intervencijos pagalba. [...] VDS padėjo ginkluotai nacionalistinei

bandai, aprūpindama ją popierium, ir perdavė radijo imtuvą. Teikė banditams informaciją apie antitarybines laidas iš užsienio, taip pat antitarybinius straipsnius, kad jie būtų išspausdinti. Svarstė apie „penktosios kolonos“ darbo metodų panaudojimą. Gavo iš banditų šnipinėjimo ir žinių perdavimo į užsienį instrukciją.⁴⁷

Po Josifo Stalino mirties per sovietinius lagerius nusiritus sukilimų ir streikų bangai, iš įkalinimo vietų į laisvę pradėta išleisti politinius kalinius. 1955–1956 m. SSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo komisija pradėjo iš naujo nagrinėti politinių kalinių bylas⁴⁸. Dauguma kaltinimų pripažinti nepagrįstais, o nuteistieji paleisti. 1955 m. į Lietuvą grįžo T. Jagelavičius, J. Kreimeris ir A. Urbonas, o 1956 m. – V. Bukauskas ir V. Kaminskas. Buvę nuteistieji siekė tęsti mokslus ir įsidarbinti, tačiau susidūrė su KGB persekiojimu. T. Jagelavičius, J. Kreimeris ir A. Urbonas norėjo toliau mokytis KPI. Visi trys draugai susitiko KPI priėmimo komisijoje. J. Kreimeris atsiminimuose rašo: „[...] šviesios atminties rektorius prof. K. Baršauskas pasakė, kad esu nekaltas ir būsiu priimtas į Elektromechanikos fakulteto IV kursą toliau tęsti studijų, tik pirmąjį semestrą negausiu stipendijos. O toliau, jei gerai mokysiuos, – gausiu.“⁴⁹

KPI rektoriaus K. Baršausko dėka visi trys draugai buvo priimti tęsti mokslų. Vėliau į Lietuvą grįžę V. Kaminskas ir V. Bukauskas negalėjo baigti studijų dėl KPI mandatinės komisijos sprendimo, nors fakultetų dekanai studijuoti leido.

Studentus išdavęs MGB agentas V. Murauskas baigė Vilniaus universiteto Teisės fakultetą ir aspirantūrą Maskvoje, įstojo į komunistų partiją, dirbo Kauno medicinos instituto Marksizmo-leninizmo ir KPI TSKP istorijos katedroje, vėliau – KPI Filosofijos katedroje¹⁰. Kai iš lagerių pradėjo grįžti V. Murausko išduoti draugai, MGB agentas

pasijuto apgautas, nes jam buvo pažadėta, kad jie nebegriš. Išdavikui pakriko nervai, kamavo persekiojimo manija, nepadėjo nė psichiatrijos liginė – 1964 m. gegužės 27 d. gyvenimą jis baigė savižudybe¹¹.

KGB reikalavo, kad į sovietus priešišškai žiūrintis jaunimas nepatektų į aukštąsias mokyklas, ir priekaištavo aukštųjų mokyklų vadovams, kad jie nepaiso KGB nurodymų ir priima mokyti antisovietišškai nusiteikusius žmones. KGB duomenimis, 1956 m. KPI mokėsi 46, Kauno medicinos institute – 14, Kauno kūno kultūros institute – 3, Lietuvos žemės ūkio akademijoje – 6, Lietuvos veterinarijos akademijoje – 2, Vilniaus pedagoginiame institute – 6, Vilniaus universitete – 6 nepatikimi asmenys¹².

LSSR KGB pirmininkas Kazimieras Liaudis nurodė sudaryti politiškai nepatikimų studentų sąrašus, kad „svetimas elementas“ nepatektų į aukštąsias mokyklas. Rektorius prof. K. Baršauskas dažnai nepaisė KGB nurodymų ir priimdavo į šią aukštąją mokyklą dirbti ar mokytis žmones, nukentėjusius nuo sovietų represijų. 1956 m. KGB pirmininkas K. Liaudis pasipiktinęs pranešė LKP(b) CK pirmajam sekretoriui Antanui Sniečkui, kad KPI rektorius leido iš Tomsko ir Sibirsko aukštųjų mokyklų perkelti į savo vadovaujamą institutą tremtinių vaikus Algį Kregždę, Vilių Židonį, J. Berlingą, H. Šablinską, Romualdą Šakenį, A. Svilą ir kitus¹³. Prof. K. Baršauskas prisiėmė asmeninę atsakomybę, ir tremtinių vaikai galėjo toliau mokytis institute.

Po J. Stalino mirties KGB, norėdamas sustabdyti antisovietinę veiklą, vis dažniau taikė profilaktikos priemones. Įtariami antisovietine veikla asmenys būdavo sulaikomi, tardomi ir po keleto dienų paleidžiami. Tada represijų imdavosi komunistų partijos ir komjaunimo organizacijos – jų siūlymu nusikaltusieji buvo šalinami iš aukštųjų mokyklų, vyko vieši šių asmenų svarstymai ir

pasmerkimai komjaunimo susirinkimuose, spaudoje pasirodydavo juos smerkiančių straipsnių. 1959 m. spalio mėn. KGB sulaikė KPI studentą K. A., vieną iš 1955 m. Šilalės vidurinėje mokykloje gyvavusios pagrindinės organizacijos narių. Šios organizacijos nariai 1955 m. vasario 16 d. Šilalėje išplatino rašomąją mašinėlę spausdintus antisovietinius atsišaukimus, o tų pačių metų vasarą šie jaunuoliai, grįždami traukiniu iš Vilniuje vykusios dainų šventės, netoli Panerių išmetė pluoštą atsišaukimų pro vagono langą. Nuo šių įvykių jau buvo praėję ketveri metai. KGB iš suimto K. A. sužinojo, kad jo tėvai buvo ištremti, o jis, likęs Lietuvoje, stodamas į institutą, šį faktą nuslėpė. Pasinaudodami šia informacija, kagėbistai ištardė studentą, ir šis atvirai papasakojo apie veikusią moksleivių organizaciją. Jos nariai buvo sulaikyti, vienas nuteistas, kitiems taikytos vadinamosios profilaktinės priemonės. K. A. buvo svarsdomas komjaunimo susirinkime ir iš šios organizacijos išmestas¹⁴.

1957 m. KGB atskleidė buvusio partizano, politinio kalinio Petro Paulaičio sukurtą Lietuvos laisvės gynėjų sąjungą, kurios skyriams vadovavo KPI studentai: Vitas Margaitis – Organizaciniam skyriui, Vladislavas Dryžas – Kontržvalgybos, Algimantas Kaušakys – Žvalgybos, Algimantas Talačka – Spaudos, Vitas Zaikauskas – Propagandos ir Kęstutis Jankauskas – Finansų ir ūkio. Organizacija įkurta 1955 m. rudenį, jos tikslas – „kelti studentų tautinę sąmonę“. 1957 m. lapkričio pradžioje buvo suimtas P. Paulaitis, o vėliau – ir studentai, kuriuos išdavė provokatorius¹⁵. V. Margaitis buvo suimtas lapkričio 10 d. Kauno–Kybartų traukinyje ir išlaipintas Kazlų Rūdos stotyje. Jis važiavo namo į Pilviškius ir portfelyje vežėsi draudžiamos literatūros, nes žinojo, kad P. Paulaitis jau suimtas, ir bijojo, kad ir pas jį gali daryti kratą. Tarp knygų rasta nuotrauka, kurioje buvo nusifotografavę

P. Paulaitis, Juozas Mickaitis, keturi KPI ir vienas Lietuvos žemės ūkio akademijos studentas. Apie tai, kad suimtas pažįstamas ir reikia į tėviškę parsivežti keletą senų knygų, jis buvo papasakojęs kaimynui iš Pilviškių Kęstučiui Rinkevičiui, kuris dalyvavo teisme kaip liudytojas ir, pasirodo, buvo KGB provokatorius¹⁶. K. Rinkevičius turėjo pistoletą, iš kurio kartą buvo davęs V. Margaičiui pašaudyti, todėl studentas juo pasitikėjo.

V. Margaitis ir A. Talačka suėmimo metu mokėsi Elektrotechnikos fakulteto ketvirtame, V. Dryžas ir A. Kaušakys – Mechanikos fakulteto ketvirtame, o V. Zaikauskas – Mechanikos fakulteto trečiame kurse. Tardomiems suimtiems studentams penkias paras buvo neleidžiama miegoti, grasinama, taikytos kitos psichologinio poveikio priemonės. Tardytojai V. Margaitį spaudė prisipažinti, kur laiko ginklą ir šovinius, tada jis suprato, kad juos išdavė K. Rinkevičius, ir pasakė, kur šoviniai.

1958 m. balandžio 11–12 d. įvyko Lietuvos laisvės gynėjų sąjungos narių teismas. P. Paulaitis buvo nuteistas 25 metams lagerių, J. Mickaitis – 8, V. Margaitis – 3¹⁷, A. Kaušakys, A. Talačka, K. Jankauskas ir V. Zaikauskas – 2, V. Dryžas – 1 metams. Studentai buvo nuteisti pagal SSRS baudžiamojo kodekso 58-10 ir 58-11 straipsnius, kalėjo įvairiuose Mordovijos lageriuose. Grįžę iš lagerių, jie norėjo mokytis toliau, bet to neleido mandatinė komisija, nepadėjo net rektorius K. Baršauskas. A. Kaušakys ir V. Dryžas vėliau įstojo į KPI neakivaizdinį skyrių, o V. Margaitis – į KPI vakarinį skyrių Vilniuje ir sėkmingai baigė mokslus.

1958 m. kovo 14 d. KGB suėmė KPI studentes Nijolę Gaškaitę ir Birutę Putrimaitę, kurios priklausė pagrindinei antisovietinei „Laisvę Lietuvai“ organizacijai, kurią įkūrė buvę Pandėlio mokyklos moksleiviai. Faktinis organizacijos vadovas buvo Veterinarijos akademijos studentas A. Susnys. 1958 m.

vasario 18 d. A. Susnio, Petro Plumpos, N. Gaškaitės ir B. Putrimaitės veiklai tirti buvo pradėta agentūrinė byla „Optika“ (bylos pavadinimas parinktas pagal atsišaukimų gamybos būdą). KGB darbuotojai nutarė šalia N. Gaškaitės ir B. Putrimaitės buto įrengti pokalbių klausymosi aparatūrą. Tokia įranga buvo įtaisyta gretimame archyvinio agento „Turisto“, taip pat A. Susnio bute. Vasario pabaigoje aparatūra užfiksavo A. Susnio, P. Plumpos, N. Gaškaitės ir B. Putrimaitės pokalbį, kuriame buvo aptariamasi akcijos, nukreiptos prieš 1958 m. kovo 16 d. vyksiančius SSRS Aukščiausiosios Tarybos rinkimus. Organizacija nutarė pagaminti ir Vilniuje bei Kaune išplatinti atsišaukimus, primenančius okupacinės valdžios neteisėtumą. Vėliau kagėbistai pripažino, kad jiems nepavyko įsiskverbti į pačią organizaciją, nors byloje veikė keli agentai – „Lakūnas“, „Studentas“, „Jakimas“, „Savčiukas“ ir kt.¹⁸

Artėjant rinkimams, kagėbistai nutarė A. Susnio ir N. Gaškaitės butuose atlikti slap-
tas kratas. Kovo 13 d. tokia krata padaryta A. Susnio kambaryje. KGB operatyviniai darbuotojai rado ir slapta perfotografavo pagrindinės organizacijos „Laisvę Lietuvai“ programą, atsišaukimus, šriftą ir rėmelį su surinktu programos tekstu. Bijodami priešiškų rinkimams akcijų, KGB operatyviniai darbuotojai ryžosi ilgiau nelaukti ir organizaciją sunaikinti. Buvo nutarta pirmiausia slapta sulaikyti A. Susnį su įkalčiais, o tada, remiantis jo parodymais, suimti kitus organizacijos narius. 1958 m. kovo 13 d. 21 val. operatyvinė grupė su kviestiniais iš „sovietinio aktyvo“ atvyko į Vilijampolę, tačiau A. Susnys buvo suimtas tik 23 val., kai iš jo namų išėjo P. Plumpa. Per kratą buvo paimti 146 „Laisvę Lietuvai“ organizacijos programos egzemplioriai. Ankstų kovo 14 d. rytą Kaune suimti kiti organizacijos nariai, beveik pas visus rasta atsišaukimų ir įvairių užrašų, kuriuos KGB ekspertai kvalifikavo kaip antisovietinius.

1961 m. Kaune buvo atskleista Vilniaus universiteto studento Zigmo Tamakausko vadovaujama pagrindinė religinė organizacija, kuriai priklausė KPI studentai Jonas Mykolaitis, Teresė Laurinavičiūtė ir asistentas Vilhelmas Bagdonas. Jie slapta švęsdavo tautines šventes, domėjosi Lietuvos istorija, puoselėjo tautinę katalikišką savimonę, tvarkė Nepriklausomos Lietuvos karių ir lakūnų kapus, platino draudžiamą spaudą ir spausdino antisovietinius lapelius¹⁹. Šio būrelio nariai prisiekdavo nuošaliame Ažuolyno kampelyje arba Arkikatedros zakristijos koplytėlėje, kur juos palaimindavo kunigas Vincentas Sladkevičius.

1961 m. sausį KGB suėmė šios grupės narius. Po dienos ištardyti KPI studentai buvo paleisti, tačiau vėliau vyko jų svarstymai grupėse, fakultetuose, komjaunimo komitete ir rektorate. T. Laurinavičiūtė-Ignatavičienė prisiminė, kad KGB darbuotojų ji buvo išvesta iš paskaitos, vykusios Rotušės rūmuose, nuvežta pas partorgą A. Jūrelę į centrinius KPI rūmus, o iš ten – į saugumą, kur buvo ištardyta ir vakare paleista. Svarstant komjaunimo komitete siurkštumu pasižymėjo komjaunimo sekretorius Petras TvariJonavičius, o rektorate – prorektorius Marijonas Martynaitis²⁰. Partorgas A. Jūrelė komunistams pranešė, kad į šios „nacionalistinės“ grupės susirinkimą kartą buvo atvykęs ir asistentas Vidmantas Jokūbaitis.

Nors buvo kilęs iš religingos šeimos, Jonas Mykolaitis, dar mokydamasis Pakruojo mokykloje, 1955 m. įstojo į komjaunimą. Pradėjęs studijuoti KPI, bendravo su kraštiečiais Kazimieru Kalibatu ir Vanda Kalibataite, priklausiusiais pagrindinei religinei grupei, kuri diskutavo religijos ir istorijos klausimais, šventė religines šventes. J. Mykolaitis tame nematė nieko bloga. Pasiaiškinime komjaunimo organizacijai jis rašė: „[...] man iš vaikystės buvo artimos religinės šventės su visais jų papročiais, kurios virtę beveik liau-

dies šventėmis – Užgavėnės, Velykos, Kalėdos [...]. Taip galvojau aš. Taip galvojo daug mano pažįstamų komjaunuolių, panašiai galvoja didelė dalis jaunimo ir dabar.“²¹

Panašiai pasiaiškino komjaunimo grupei rašė ir Statybos fakulteto ketvirto kurso studentė T. Laurinavičiūtė. Ji paminėjo ir priesaiką Ažuolyne, tačiau šį veiksmą vertino kaip žaidimą, o ne kaip pagrindinės organizacijos veiklą²². J. Mykolaitis ir T. Laurinavičiūtė aiškino, kad vėliau jų ryšiai su pagrindine grupe nutrūko. 1961 m. vasarį šie studentai už dalyvavimą studijuojant pirmuose kursuose religinėje pagrindinėje grupėje buvo pašalinti iš komjaunimo, o nuo kovo 1 d. „už elgesį, nesuderinamą su tarybinio studento vardu“, – ir iš instituto, nors J. Mykolaitis studijavo penktame, o T. Laurinavičiūtė – ketvirtame kurse.

Asistentas V. Bagdonas buvo nušalintas nuo pedagoginio darbo ir perkeltas į KPI Statybinių medžiagų ir konstrukcijų laboratoriją. V. Jokūbaitis represijų išvengė, tačiau buvo stebimas KGB. Vėliau jie abu parengė ir apgynė mokslų kandidato disertacijas, tapo docentais ir dirbo iš KPI kilusiame Vilniaus inžineriniame statybos institute²³.

Pašalintasis J. Mykolaitis įsidarbino Konstravimo biure prie Kauno radijo gamyklos inžinieriumi, o po metų kreipėsi į KPI rektorių prašydamas leisti baigti institutą ir ginti diplominį darbą. Darbovietei parašius gerą charakteristiką, leidimas buvo duotas. J. Mykolaičio diplominis darbas buvo įvertintas labai gerai ir sėkmingai apgintas, o 1962 m. lapkričio 15 d. jam buvo įteiktas diplomas, suteikiantis radijo inžinieriaus kvalifikaciją²⁴. 1962 m. rudenį T. Laurinavičiūtė buvo priimta į KPI Statybos fakulteto vakarinio skyriaus penktą kursą ir 1964 m. baigė pramoninės ir civilinės statybos specialybę²⁵. Tik rektoriaus prof. K. Baršausko užtarimas lėmė, kad pašalinti studentai po metų galėjo grįžti į institutą ir baigti studijas.

Tautinės trispalvės vėliavos iškėlimas buvo vienas sunkiausių nusikaltimų okupuotoje Lietuvoje. 1966–1969 m. Kaune keturis kartus buvo iškeltos aštuonios vėliavos. 1967 m. vasario 17 d. KGB šuo, sekdamas Ažuolyne tautines trispalves iškėlusią asmenų pėdsakais, atvedė į KPI 4-ojo bendrabučio 114 ir 115 kambarius²⁶. Įtarimas krito ant ledo ritulio žaidėjų komandos iš Šiaulių, kuri vasarį dalyvavo varžybose Kaune.

Tautinės vėliavos Kaune vasario 16-osios naktį buvo keliamos ir vėliau. KGB Kauno m. skyriaus vadovas Gediminas Bagdonas 1975 m. operatyvinių priemonių plane rašė, kad gaminti ir kabinti Nepriklausomos Lietuvos vėliavas pirmiausia linkę nacionalistiškai nusiteikę KPI studentai²⁷. Siekiant išgauti informaciją, agentas „Žaibas“ buvo pasodintas į vieną kamerą su buvusiu KPI absolventu Vidmantu Povilioniu. Agentui V. Povilionis pasipasakojo priklausęs pagrindinei organizacijai ir 1973 m. rengęsis iškelti virš Karmelitų bažnyčios vėliavą. 1975 m. V. Povilionis turėjo išeiti iš kalėjimo į laisvę, tad KGB rengėsi jį stebėti: įmontuoti jo bute klausymosi aparatūrą, kontroliuoti jo susirašinėjimą ir kt.

Tarp studentiško jaunimo plito antisovietinės dainos, jos buvo populiarios net ir tarp komjaunimo aktyvistų. 1968 m. sausio 10 d. LSSR KGB Kauno m. skyriaus vadovas Henrikas Vaigauskas pranešime LSSR KGB pirmininkui Juozui Petkevičiui rašė, kad gauta nemažai signalų iš agentų, jog KPI studentai bendrabučiuose ir kitose viešose vietose dainuoja antisovietines dainas. Agentas „Gruzinskas“ pranešė, kad 1967 m. rugsėjo 21 d. įvyko Automatikos ir Radioelektronikos fakultetų profsąjungos konferencija, po kurios maždaug 30 asmenų grupė, daugiausia profsąjungos komiteto nariai, vakarieniam jaunimo kavinėje dainavo įvairias dainas, tarp jų ir dainą „Ažuolėlio šakos linko“ su antisovietiniu

priedainiu „Sėk, sesute, žalią rūtą, kad Lietuva laisva būtų, sėk, sesute, ir gvazdiką, kad neliktų bolševikų.“ Kai kurie vietoj žodžio „neliktų“ dainavo „išvytų“²⁸. Nustatyta, kad šį priedainį pradėjo ir aktyvūs jo atlikėjai buvo komjaunuoliai studentai Bronius Luža (Radioelektronikos fakulteto ketvirtakursis), Domininkas Slavinskas (Automatikos fakulteto penktakursis), Algimantas Regelskis (Radioelektronikos fakultetas), Antanas Kibilda (Radioelektronikos fakulteto penktakursis) ir Konstantinas Andrejevas (Automatikos fakulteto penktakursis). KGB nutarė šių studentų profilaktikai panaudoti instituto komjaunimo organizaciją ir studentų kolektyvą, apie tai buvo informuotas LKP(b) Kauno miesto komitetas.

Daugiau kaip mėnesį, nuo 1967 m. lapkričio 2 d. iki gruodžio 12 d., šių jaunuolių elgesys buvo svarstomas studentų grupėse ir instituto pirminėse komjaunimo organizacijose. Susirinkimuose kalbėję komjaunimo aktyvistai pasmerkė bendramokslių elgesį kaip nesuderinamą su sovietinio studento ir komjaunuolio vardu. Aktyvistai Baranauskas, Kaminskas, Alimas ir kiti pareiškė, kad jų elgesį galima laikyti šiurkščiu komjaunuoliškos drausmės pažeidimu, lengvabūdiškumu ir politinio budrumo netekimu. Jie piktinosi, kad paskutiniu metu minėta daina su antisovietiniu priedainiu institute labai paplitusi, ir tai negali ilgiau tęstis, o nusikaltę studentai turi būti griežtai nubausti, gal net pašalinti iš komjaunimo.

Svarstomi studentai pripažino klaidę, gailėjosi dėl savo elgesio ir žadėjo daugiau to nedaryti. KPI komjaunimo komiteto biuras, atsižvelgdamas į tai, kad „nusikaltę“ studentai yra aktyvūs visuomenininkai ir gailisi dėl savo elgesio, nutarė studentams B. Lužai, D. Slavinskui, A. Regelskiui, A. Kibildai ir K. Andrejevui „už politinio budrumo praradimą“ pareikšti griežtą papeikimą. Šių studentų stebėjimą KGB patikėjo agentui

„Gruzinskui“, patikimiems asmenims Šidlauskui ir Zakarevičiui. Be to, KPI laikraštis „Už tarybinį mokslą“ išspausdino straipsnį, kuriame buvo pasmerktas „prasikaltėlių“ poelgis, o visi studentai raginami „padidinti politinį budrumą kovoje su priešo ideologine diversija“²⁹. KGB vadovai manė, kad antisovietinės jaunimo nuotaikas skatina priešiška užsienio radijo propaganda ir nepakankamas politinis auklėjamasis darbas, bet ne sovietinė santvarka.

Daug dėmesio KGB skyrė Kraštotyros ir Turizmo būrelių narių kontrolei. 1982 m. KGB Kauno m. skyriaus viršininkas G. Bagdonas operatyviniame plane rašė, kad toliau platinami antisovietiniai kūriniai, prisidengiant religinėmis apeigomis ar kraštotyrine veikla, bandoma organizuoti įvairius susirinkimus, į kuriuos siekiama įtraukti kuo daugiau jaunimo, norint sukurstyti „nacionalistines aistras“³⁰.

1958–1960 m. pradėjo organizuotis etnokultūrinis sąjūdis, kurį sudarė turizmo, kraštotyros ir folkloro būreliai. Patys masiškiausi lietuviybės palaikytojai buvo žygeivių ir „Ramuvos“ judėjimai. Vieno iš žygeivių lyderių Kęstučio Čepėno skaičiavimais, vien 1960–1990 m. šiuose judėjimuose daugiau ar mažiau aktyviai dalyvavo keliolika tūkstančių asmenų, daugiausia moksleivių ir studentų, taip pat vyresnio amžiaus ilgamečių aktyvistų³¹. Žymiausi buvo Vilniaus universiteto žygeivių klubas ir KPI žygeivių klubas „Ąžuolas“. „Ąžuolo“ veikloje dalyvavęs V. Povilionis, kuris vėliau tapo politiniu kaliniu ir Kovo 11-osios Akto signataru, prisiminė: „Aš dalyvavau daugely studentiškų kelionių. Kartu su studentais buvau Tian Šanio kalnuose, buvau užsukęs į Čiornąją Padiną prie Saratovo, kur aplankėme XIX a. lietuvių tremtinius. Mūsų studentų grupės važiuodavo į Altajų, kur aplankydamas tuos Baisogalos, Šeduvos kaimus, kurių pavadinimai dar užsiliko.“³²

Žygeiviams rūpėjo tautos istorinė atmintis, todėl jie rinko atsiminimus, norėdami juos išsaugoti ir perduoti kitiems. Žygiuose buvo dirbamas ir patriotinis auklėjamasis darbas. Nuo pat grupės įkūrimo buvo laikomasi priešinimosi priespaudai politikos. Ir tai netrukus užfiksavo KGB, kuris nutarė stiprinti dalykinius santykius su aukštųjų mokyklų administracijomis, komunistų partijos ir komjaunimo komitetų atstovais, susitikimų metu juos informuoti apie neleistinus procesus tarp studentų ir patarti, kaip to išvengti. Į kraštotyros ir turizmo būrelius buvo stengiamasi infiltruoti KGB agentų. KGB Kauno m. skyriaus 1985 m. operatyviniame plane numatyta teikti pagalbą jauniems KGB darbuotojams, dirbantiems Kauno medicinos institute ir KPI tarp kraštotyrininkų³³.

Po to, kai 1972 m. susidegino Romas Kalanta, tradiciniai žygeivių sąskrydžiai buvo uždrausti, KGB ir sovietinės valdžios struktūros stengėsi užkirsti kelią kraštotyros akcijoms. Žygeiviai rado išeitį, kaip apeiti draudimus, ir pradėjo organizuoti daugiaetapius žygius – suskirstydavo maršrutą į keliolika etapų ir keliaudavo po kelias dienas, dažniausiai savaitgaliais³⁴. Ne vienas žygeivių klubo „Ąžuolas“ vadas buvo kviečiamas į KGB būstinę ir klausinėjamas. Buvo grasiama jį išmesti iš instituto, tėvus – iš darbo, žadama imtis kitokių priemonių. Buvo atvejų, kai vadas, nenorėdamas suteikti informacijos, paliko sekciją. Apie 1980 m. būsimus vadus pradėta morališkai ruošti susitikimui su saugumiečiais. Pavyzdžiui, vengdami pokalbių KGB, jie, išgėrę butelį alaus, apsimesdavo girti ir šnekėdavo bet ką, o eidavo į KGB tik pasirengę ir morališkai nusiteikę. Nors ir persekiojamas KGB, „Ąžuolas“ toliau puoselėjo lietuviškas žygeivių tradicijas³⁵.

Apie 1970 m. Kaune ir Vilniuje aktyviai veikė Kraštotyros draugija, kuri vienijo žmones, besidominčius Lietuvos istorija, lietuvių

kalba, tradicijomis, papročiais ir siekiančius visa tai išsaugoti. 1973 m. buvo suimti KPI vokiečių kalbos dėstytojas, kraštotyrininkas Antanas Gintautas Sakalauskas ir KPI absolventas V. Povilionis. Jie susipažino Kraštotyros draugijoje. 1971 m. A. G. Sakalauskas, Vytauto Didžiojo universiteto absolventas Izidorius Rudaitis ir Kauno medicinos instituto studentas Šarūnas Žukauskas sumanė įkurti pagrindinę organizaciją, kuri turėjo spausdinti atsišaukimus, demaskuojančius sovietų nusikaltimus, ir leisti laikraštį „Naujasis varpas“. Jie neslėpė šių ketinimų nuo savo draugų kraštotyrininkų, todėl gana greitai pateko į KGB akiratį. Vos tik siaurame rate prasitaręs, kad ieško, kur gauti rašomųjų mašinėlių, A. G. Sakalauskas savo kabineto spintoje rado net keturias mašinėles rusišku šriftu, tačiau niekas nežinojo, kaip jos ten pateko. Panašiai atsitiko pradėjus aiškintis galimybes įsigyti dauginimo aparatą – prisistatęs žmogus iš Kauno eksperimentinės gamyklos pasiūlė pirkti pagrindinį dauginimo aparato elementą – procesorių³⁶.

1972 m. grupė bendraminčių išspausdino Jaunosios Lietuvos sąjungos Kauno skyriaus vardu pasirašytus antisovietinius lapelius ir vasario 14–15 d. išplatino juos Kaune. Spalio mėn. panašaus turinio lapeliai pasirodė ir Vilniuje. Vis dėlto sukurti stiprios pagrindinės organizacijos ir išleisti pagrindinio laikraščio nespėta. 1973 m. kovo 27–28 d. A. G. Sakalausko, I. Rudaičio, Š. Žukausko, taip pat jų pažįstamų V. Povilionio ir Petro Katino namuose buvo atliktos kratos, kurių metu rastos dvi rašomosios mašinėlės, dauginimo aparato „Era-2“ procesorius, magnetofono juostų, antisovietinės literatūros ir kitų įkalčių.

LYA saugomoje baudžiamojoje byloje konstatuojama, kad kaltinamieji vykdė „organizuotą pagrindinę veiklą“, iš Kauno 4-osios vidurinės mokyklos pasisavino keturias rašomąsias mašinėles, jomis išspausdino

ir fotografuotiniu būdu padaugino 150–200 antisovietinių lapelių. Taip pat rašoma, kad, vykdydami antisovietinę veiklą, savo tikslams jie panaudojo legaliai veikiančią Kraštotyros draugiją, kurios Kauno folkloro sekcijoje mokė narius „nacionalistinių“ dainų ir rinko iš jų mėnesinį 3 rublių mokestį³⁷. 1974 m. kovo 5 d. buvo paskelbtas nuosprendis: A. G. Sakalauskas nuteistas 5, Š. Žukauskas – 6, I. Rudaitis – 3, V. Povilionis – 2 metams, bausmę atliekant griežtojo režimo pataisos darbų kolonijoje, pirmiesiems trims asmenims dar ir konfiskuojant turtą. Bausmę kaltinamieji atliko Mordovijos lageriuose.

IDEOLOGINĖ CENZŪRA

Ideologinė švietimo, mokslo ir kultūros cenzūra taip pat buvo viena iš KGB veiklos sričių. 1963 m. KGB turėjo informacijos, kad senieji inteligentai nepakeitė savo pažiūrų ir dirba antisovietinį darbą, darydami kenksmingą poveikį ne tik savo bendraminčiams, bet ir jaunimui. KGB papulkininkis H. Vaigauskas 1963 m. vasario 18 d. pasitarime, skaitydamas pranešimą apie kontržvalgybinį darbą su inteligentais ir jaunimu, paminėjo, kad „nacionalizmo bacilomis“ užsikrėtė jaunas KPI dėstytojas Vytautas Strigūnas, kurio tėvas, KGB papulkininkio nuomone, buvo „sovietų valdžios patriotas“. V. Strigūnas artimųjų rate griežtai pasisakė prieš sovietų valdžią ir net planavo imtis aktyvių veiksmų. Tokios pat informacijos KGB gavo ir apie KPI dėstytoją Brunoną Gruzdį³⁸. KGB nutarė nustatyti, kas šiems dėstytojams daro blogą įtaką, ir atvesti juos į „doros kelią“, tačiau šių asmenų bylose nėra dokumentų apie jiems taikytas poveikio priemones.

KGB buvo nepatenkintas, kad kai kurie dėstytojai neskiria deramo dėmesio studentų politiniam auklėjamajam darbui, manydami,

kad pagrindinis jų tikslas – gerai išdėstyti savo mokomąjį dalyką. H. Vaigauskas kalbėjo, kad KGB agentai tikrina KPI dėstytoją Joną Lazauską, kurstantį studentus užduoti visuomeninių mokslų dėstytojams provokacinių klausimų. Kai KGB agentas papriekaištavo J. Lazauskui, kad taip elgtis nedera ir kad už tai jis gali sulaukti nemalonumų, šis atsakė, kad tegul studentai suglumina dėstytojus ir įrodo, kad šie yra neteisūs. KGB manė, kad tokiu savo elgesiu J. Lazauskas skatina studentus Ksaverą Vaičiūną, Henriką Šilgalį ir Tautą Miknevičių per marksizmo-leninizmo paskaitas klausinėti nereikalingas diskusijas sukeliančių dalykų³⁹.

Apie šiuos faktus buvo informuotas KPI partijos komitetas ir kartu su juo imtasi „profilaktinių auklėjimo priemonių“. KGB manė, kad aukštųjų mokyklų vadovybė rodo nepakankamą dėmesį šiems klausimams, o partijos ir komjaunimo organizacijos privalo griežčiau reaguoti į panašius faktus ir pagerinti politinį auklėjamąjį darbą. H. Vaigausko nuomone, reikia šalinti iš aukštųjų mokyklų dėstytojus, kurie neigiamai veikia studentus. KGB Kauno m. skyriaus vadovas pripažino, kad Kauno aukštosiose mokyklose nepakan-ka agentų – jų turi būti visuose fakultetuose. Pagrindinį dėmesį Kauno saugumiečiai skyrė agentūrai tarp dėstytojų sustiprinti Statybos ir architektūros fakultete, Sporto katedroje ir kituose KPI padaliniuose, kuriuose buvo pastebėta antisovietinės veiklos faktų⁴⁰.

1965 m. pabaigoje KGB agentas „Neringa“ pranešė, kad KPI Statybos fakulteto Architektūros skyriaus studentai K. Vaičiūnas, H. Šilgalis ir T. Miknevičius visuomenės mokslų seminaruose užduoda dėstytojui provokacinių klausimų ir daro ideologiškai neteisingas išvadas. KPI studentai K. Vaičiūnas ir H. Šilgalis SSKP istorijos seminare įrodinėjo, kad komunizmas ir fašizmas nesiskiria, nes abu vienodai susidoroja su priešais. H. Šilgalis dar buvo kaltinamas

domėjimusi Vakarų modernizmu ir pasisakymais, kad varžoma architektų kūrybos laisvė⁴¹. Tyrimo metu išaiškėjo, kad šiai studentų grupei „neigiamą“ įtaką darė penkto kurso studentas H. Šilgalis, kuris skaitė užsienio mokslinę literatūrą, žavėjosi užsienio moderniąja architektūra, be to, bendravo su teistu už antisovietinę veiklą kunigu Algirdu Mykolu Dobrovolskiu, Butkiškės bažnyčios klebonu⁴². Siekdamas užkirsti kelią antisovietinėms H. Šilgalio nuotaikoms, KGB nutarė taikyti jam profilaktines priemones, panaudodamas KPI Statybos fakulteto partorgą Stasį Abramauską, kitus dėstytojus ir KGB agentą. KGB agentui, žymiam specialistui, buvo duota užduotis taktiškai įtikinti H. Šilgalį, kad jis klysta. KGB operatyvinis darbuotojas kalbėjo su studentu KPI patalpose. H. Šilgalis jam atvirai prisipažino klydęs, pasipasakojo apie pokalbius su kunigu A. M. Dobrovolskiu. Vėliau agentas „Neringa“ pranešė, kad H. Šilgalio elgesys pasikeitė, jis niekuo neišsiskiria iš kitų studentų.

Vyr. dėstytojas J. Lazauskas 1971 m. buvo atleistas iš KPI Taikomosios matematikos katedros pažeidžiant net keturis sovietinio Darbo kodekso straipsnius. Vykstant rinkimams į LSSR Aukščiausiąją Tarybą ir vietines tarybas, Automatikos fakulteto partorgas Stanislovas Damašauskas, neinformuodamas J. Lazausko, įrašė jį į apygardos rinkimų komisiją, o ši paskyrė jį savo sekretoriumi. J. Lazauskas, motyvuodamas tuo, kad nežinojo apie šį paskyrimą, nepaisydamas spaudimo, nepasirašė rinkimų komisijos protokolo. Kilo konfliktas, kuris S. Damašausko iniciatyva, prisidengus etatų mažinimu, baigėsi J. Lazausko atleidimu iš darbo. Fakulteto dekanas ir katedros vedėjas A. Barauskas pripažino, kad J. Lazauskas buvo labai geras dėstytojas ir aktyviai dalyvavo moksliniame metodiniame darbe.

Neteisėtai atleistas, J. Lazauskas kreipėsi į SSRS Aukščiausiąją Tarybą, o ši persiuntė

jo bylą partijos Kauno miesto komitetui, kuris patvirtino, kad atleista teisėtai. Skundą atsisakė nagrinėti Kauno miesto liaudies teismas ir LSSR Aukščiausiasis Teismas. Tada J. Lazauskas kreipėsi į ministrą Henriką Zabulį. Atsakydama į ministro paklausimą, instituto vadovybė parašė: „[...] svarstant atleidimą instituto vadovybė atsižvelgia ne tik į darbuotojo aukšto lygio metodinį ir mokslinį darbą, bet ir į jo idėjinį-politinį lygį“⁴³. 1972 m. birželio 27 d. rektorius M. Martynaitis, skaitydamas pranešimą uždarame partiniame KPI susirinkime, pranešė, kad vyr. dėstytojas J. Lazauskas turėjo palikti institutą dėl atsisakymo vykdyti visuomeninius įsipareigojimus⁴⁴.

1966 m. spalio 6 d. KGB įgaliotinis Kaune H. Vaigauskas rašė, kad kai kurie Kauno aukštųjų mokyklų dėstytojai dar neįveikė praeities nacionalizmo atgyvenų, skeptiškai vertina socializmo pokyčius, pasyviai dalyvauja visuomenės gyvenime, bendraudami kartais nevengia nacionalistinių pasisakymų. Tie žmonės (Tadas Ivanauskas, Juozas Grinkevičius, Radzevičius, Algirdas Šačkus, Genys, Strazdaitė, Gulbinas, Kazys Papečkys, Povilas Kaušakys ir kt.), dirbdami miesto aukštosiose mokyklose, daro neigiamą įtaką studentams. Nutarta su agentų ir patikimų asmenų pagalba sekti, ar J. Grinkevičius, Radomanskis, A. Šačkus, Radzevičius, Alfonsas Stašaitis, Drąsutis, Spranaitis, Ugarenka nebando daryti neigiamos ideologinės įtakos politiškai nebrandiems asmenims; patikrinti, ar pagrįsti gauti signalai apie Bastitytės-Žaltauskienės, Grauno, Gulbino, Varanavičiaus, Vytauto Grigo, Jono Banio, Vytauto Stankaičio, K. Papeckio, Kęstučio Mikličiaus „ideologiškai kenksmingas“ kalbas⁴⁵. Nurodoma, kad gavus konkrečių faktų apie šių asmenų veiklą bus imamasi „įspėjamųjų profilaktinių priemonių“.

Gali būti, kad tokios „priemonės“ padarė įtaką tragiškam KPI dėstytojo K. Papeckio

(1914–1973) likimui. Jis 1934–1940 m. studijavo filologijos mokslus Vytauto Didžiojo, vėliau Vilniaus universitete, 1940 m. dirbo „Genio“ žurnalo redaktoriumi, 1941–1942 m. – vaikų žurnalo „Žiburėlis“ korektoriumi, 1943 m. – Kauno radiofono Vaikų literatūros redakcijos stilistu, 1943–1944 m. – pradžios mokyklos mokytoju Alytaus rajone, 1944–1947 m. – Valstybinėje grožinės literatūros leidykloje. 1947 m. gegužės 30 d. K. Papečkys buvo nuteistas 1 metams 6 mėnesiams, o 1948 m. gegužės 30 d. amnestuotas. 1948–1953 m. dirbo neetatiniu redaktoriumi Kaune ir Vilniuje⁴⁶. 1963 m. lapkričio 1 d. KPI rektorius prof. K. Baršauskas priėmė jį į KPI Cheminės technologijos fakulteto Pedagogikos ir estetinio lavinimo katedrą asistentu⁴⁷, o 1964 m. balandžio 1 d. jis tapo Užsienio kalbų katedros dėstytoju⁴⁸. 1964 m. K. Baršauskas jį paskyrė pirmuoju neetatiniu KPI muziejaus vedėju. Baigęs rengti muziejaus ekspoziciją, K. Papečkys 1966 m. rugsėjo 26 d. pasiprašė perkeltas į KPI Mokslinio tyrimo sektorių redaktoriumi⁴⁹. Tą pačią dieną rektorius M. Martynaitis jo prašymą patenkino⁵⁰. Asmens bylos dokumentai rodo, kad 1969 m. kovo 10 d. K. Papečkys susirgo ir buvo gydomas Respublikinėje Žiegždrių psichoneurologinėje ligoninėje⁵¹. 1971 m. balandžio 1 d. jis atleistas pagal LSSR darbo įstatymų kodekso 17 straipsnio 5 paragrafą dėl „užsitęsusių ligos“⁵², o po kelerių metų mirė.

KGB siekė švietimo ir mokslo įstaigose sukurti ir sustiprinti agentų tinklą, tačiau tai buvo nelengvas uždavinys. 1969 m. KGB darbo su agentūra pažymoje rašoma, kad KGB Kauno, Klaipėdos, Šiaulių miestų skyriuose trūksta agentų, gebančių dirbti kūrybinės inteligentijos ir mokymo įstaigų dėstytojų kolektyvuose, mokančių daryti įtaką reikiama kryptimi, atskleisti nacionalistinius ir priešiškus sumanymus. Pavyzdžiui, Vilniaus universitete tuo metu

mokėsi 6700 studentų, o tarp jų buvo tik 16 agentų; Vilniaus inžineriniame statybos institute mokėsi 2000 studentų, iš jų – tik 2 agentai; KPI tarp 8000 studentų 1969 m. veikė tik 20 KGB agentų, o, pavyzdžiui, Statybos ir Technologijos fakultetuose nebuvo nė vieno agento⁵³. KGB užverbuotų dėstytojų ir studentų užduotis buvo atskleisti aukštosiose mokyklose vykstančius negatyvius procesus, užkirsti kelią antisovietiniams ir „nacionalistiniams“ veiksams. Pažymoje pripažįstama, kad KGB ne visada perpranta agentų, ypač profesorių ir dėstytojų, galimybes, kurias būtų galima panaudoti aktyviems veiksams LSSR ir užsienyje. Taip pat rašoma, kad KGB 5-asis skyrius, tirdamas negatyvius reiškinius, pasitaikančius tarp inteligentų ir jaunuolių, aiškindamasis antisovietinės ir „nacionalistinės“ veiklos iniciatorius ir įkvėpėjus, blogai dirba su agentūra⁵⁴.

Apie antisovietines kolegų nuotaikas KGB informuodavo ne tik agentai, bet ir patikimi asmenys, kurių buvo gerokai daugiau negu agentų. Pavyzdžiui, agentas „Stankevičius“ 1982 m. pranešė KGB, kad stebėjimo objektas „Fantazuotojas“, KPI pirmo kurso studentas, jam pasakojo priklausęs nelegaliam būreliui, kuris rengiasi išleisti nelegalų leidinį. Tam jis pasiskolino iš agento sugedusią rašomąją mašinėlę, tikėdamasis ją pasitaisyti. KGB patikrinus minėtą studentą, faktai iš dalies pasitvirtino, tačiau priešiškos veiklos nenustatyta⁵⁵.

1983 m. KGB Kauno m. skyriaus plane rašoma, jog patikimas asmuo „M.“ pranešė, kad KPI darbuotojas R. Guzevičius tarp bendradarbių šaiposi iš sovietinių ir komunistų partijos renginių, atvirai kalba apie santvarkos pakeitimą⁵⁶. KGB nutarė patikrinti faktus, ar R. Guzevičius neužsiima priešiška veikla, ir surasti tarp jo artimųjų agentą.

KGB Kauno m. skyriaus 1983 m. pažymoje, informuojančioje apie operatyvinę padėtį KPI, buvo rašoma, kad institute periodiškai

pasireiškia „antisovietinis, nacionalistinis ir ideologiškai kenksmingas“ mąstymas ar veiksmai. Pavyzdžiui, „Vibrotechnikos“ inžinierius Gončiarovas neigiamai atsiliepė apie SSRS ekonominę politiką ir gyvė vakarietišką gyvenimo būdą. Aprūpinimo skyriaus inžinierius G. Anilionis su savo draugais viešumoje dainavo „nacionalistinio ir antisovietinio turinio“ dainas. Studentai K. Čeponis, R. Šileika, E. Liutkevičius, R. Kviliūnaitė, nesuprasdami nacionalinio klausimo, dėl „politinės trumparegystės“ leido sau „ideologiškai kenksmingus samprotavimus“⁵⁷. 1981 m. pabaigoje KPI susibūrė studentų Krišnos sąmonės sekėjų grupė, kurią KGB vadino sekta. KGB pažymoje paminėti studentai D. Vaičiūnas, R. Sekmokas, E. Bartninkas, S. Šemeta, A. Palubinskas buvo sulaikyti kaip „sektos susirinkimo dalyviai“, vėliau jiems taikytos profilaktinės priemonės pasitelkiant KPI komjaunimo komitetą. Tai lėmė, kad „sekta“ iširo.

1987 m. gegužės 12 d. LSSR KGB kolegija nutarė patikrinti ir papildyti agentų tinklą aukštosiose mokyklose, pirmiausia KPI, Veterinarijos akademijoje, Kūno kultūros institute, Vilniaus dailės ir pedagoginiame institute bei Konservatorijoje, taip pat studentų savivaldos organizacijose, meno kolektyvuose, bendrabučiuose ir parengiamuosiuose fakultetuose⁵⁸. Be šių priemonių, numatyta artimiausiu metu spręsti rezidentūrų įkūrimo KPI, Vilniaus universitete ir Vilniaus inžineriniame statybos institute klausimą. H. Vaigauskas įsipareigojo išsiaiškinti KPI studento V. Kairio Maskvoje įvykdyto nusikaltimo aplinkybes, o KGB Kauno m. skyriaus viršininkas G. Bagdonas 1987 m. trečiajame ketvirtyje turėjo pranešti, kaip sustiprinti agentūrinę-operatyvinę darbą KPI.

1988 m. vasarą Lietuvoje prasidėjus tautiniam atgimimui, KGB susidūrė su naujais iššūkiais. 1989 m. gruodžio 11 d. LSSR KGB

kolegijos pažymoje apie agentūrinę darbą su kūrybine ir mokslinė inteligentija ir akademiniu jaunimu rašoma, kad visose Kauno aukštosiose mokyklose ir beveik visose organizacijose susikūrė Sąjūdžio grupės, kuriamos įvairios neformalios organizacijos⁵⁹. Pavyzdžiui, nurodoma, kad KPI bandoma atkurti neolituonų korporaciją, idėjiškai artimą Lietuvos tautinio jaunimo sąjungai. Tarp studentų sklendo mintys kurti nepriklausomus studentų parlamentus, Lietuvos studentų sąjungą, apie visišką aukštųjų mokyklų savarankiškumą, kai kurių visuomenės mokslų atsisakymą ir pan.

Pažymoje rašoma, kad dalis dėstytojų ir studentų reiškia neigiamą požiūrį į komunistų partiją ir komjaunimą, iš šių organizacijų išeinama grupėmis. Kai kurie studentai aktyviai dalyvauja įvairiuose piketuose ir kitose akcijose, renka parašus po peticijomis, deklaracijomis ir pareiškimais, prižiūri tvarką Sąjūdžio mitinguose. Vis dėlto KGB tvirtino galįs kontroliuoti visų naujų organizacijų veiklą su agentų pagalba. Pažymoje kritikuojama, kad kandidatai į KGB agentus verbuojami netinkamose vietose. Pavyzdžiui, ilgą laiką verbavimui buvo naudojamos KPI Karinės įskaitos sektoriaus patalpos, nors ne vienas verbuojamasis buvo atsisakęs bendradarbiauti⁶⁰. KGB vadovai nepripažino nesugebantys suvaldyti politinės padėties ir stengėsi sekti Sąjūdį, kitas besikuriančias organizacijas.

RYŠIŲ SU UŽSIENIU IR OKUPOUOTOS TERITORIJOS KONTROLĖ

Pokariu nei Kauno universitetas, nei KPI neturėjo jokių ryšių su užsienio aukštosiomis mokyklomis. Lietuvos aukštosios mokyklos galėjo bendrauti su kitomis Sovietų Sąjungos aukštosiomis mokyklomis. Tik po J. Stalino

mirties, politinio atšilimo laikotarpiu, pamažu atsirado galimybė instituto mokslininkams vykti stažuotis į užsienio aukštąsias mokyklas. Išvykimą į užsienį kontroliavo KGB, LKP CK komisija ir Vidaus reikalų ministerija. Į mokslines komandiruotes kapitalistinėse šalyse dažniausiai galėjo išvykti tik komunistų partijos nariai. Išimtys buvo taikomos studentų meno kolektyvams, tačiau jų grupes lydėdavo KGB darbuotojas ar net keli KGB patikimi asmenys.

1966 m. spalio 6 d. KGB įgaliotinis Kaune papulkininkis H. Vaigauskas rašė, kad padaugėjo Kauno aukštųjų mokyklų dėstytojų ir mokslinių darbuotojų išvykų į kapitalistines šalis. Be to, nemažai dėstytojų ir studentų susirašinėja su giminaičiais, gyvenančiais kapitalistinėse šalyse, bendrauja su atvykusiais iš užsienio žmonėmis. Tie ryšiai, jo nuomone, gali daryti neigiamą įtaką, todėl, pasitelkus turimą agentūrą, reikia įrodyti, kokią žalą gali padaryti priešiška propaganda. Nutarta sudaryti priemonių planą ir sistemingai informuoti komunistų partijos vadovus. Taip pat nutarta sustiprinti agentūrą, verbuojant agentus iš mokslinės ir kūrybinės inteligentijos. Numatyta bandyti užverbuoti Veprauską, Pakštį, Skeberdytę, Balčiūną, Gerčą, Pigą, Gintautą, Martinaitį, Vodopalą, Adomą, Uktvarį, Jankauską ir kt. Taip pat numatyta gerai išnagrinėti dėstytojų, perspektyvių mokslo darbuotojų, kuriuos rengiamasi siųsti į užsienį kelti kvalifikacijos, bylas ir pasirošti šių asmenų verbavimui, siekiant komandiruočių užsienyje metu panaudoti juos žvalgybai ir kontržvalgybai. Paminėti Sasnauskas, Rimkevičius, Kundrotas, Povaras, Piktys, Čepulis, Šnipas, Venslauskas, Mackevičius, Alejūnas ir kt.⁶¹

KGB sekė akademinės bendruomenės narių susirašinėjimą su užsienio piliečiais, specialus padalinys skaitė gaunamus laiškus. Pavyzdžiui, 1965 m. balandžio mėn. KGB užregistravo KPI studentui V. Jasudui

atsiūtą įtartiną laišką, pasirašytą Vladislavo. Pradėjęs domėtis, KGB nustatė, kad minėtas studentas, tarnaudamas Užkaukazės karinėje apygardoje, buvo susipažinęs su priešlėktuvinės gynybos sistema. Taip pat V. Jasudas, Klaipėdoje lankydamas artimuosius, bendravo su jūreiviais iš Vokietijos Federacinės Respublikos⁶². KGB nutarė patikrinti, ar šis KPI studentas nėra užmezgęs ryšių su užsienio žvalgyba.

Sovietmečiu užsienyje, pirmiausia socialistinėse šalyse, galėjo lankytis tik studentai, dalyvaujantys meno saviveiklos kolektyvuose. KPI dainų ir šokių ansamblis „Nemunas“ 1963–1967 m. koncertavo Austrijoje, Bulgarijoje, Čekoslovakijoje, Didžiojoje Britanijoje, Graikijoje, Italijoje, Jugoslavijoje, Kanadoje, Lenkijoje, Prancūzijoje, Rumunijoje, Suomijoje, Turkijoje, Vengrijoje, Vokietijos Demokratinėje ir Federacinėje Respublikose. Į gastroles dažniausiai vykdavo koncertinė grupė, sudaryta iš šešių šokėjų porų, aštuonių muzikantų ir apie dvylikos dainininkų⁶³.

1967 m. rugsėjo 2–spalio 3 d. KPI ansamblis „Nemunas“ buvo išvažiavęs į koncertinę kelionę Kanadoje, kur vyko pasaulinė pasiekimų paroda „EXPO ‘67“. Kolektyvas plaukė laivu „Aleksandras Puškinas“ maršrutu Leningradas–Helsinkis–Brėmerhafenas–Londonas–Kvebekas–Monrealis. Helsinkyje ir Londone išvykos dalyviams buvo surengta po pažintinę ekskursiją. Rugsėjo 17 d. Monrealyje vietos lietuviai supažindino ansamblio narius su miestu, vaišino savo namuose pietumis. Vakare „Nemunas“ koncertavo lietuvių emigrantams „Plato“ salėje, kurią išnuomojo Vytauto Didžiojo klubo vadovai⁶⁴. Kitą dieną lietuviai koncertavo „EXPO ‘67“ SSRS paviljone. Apie tai, kas iš ansamblio narių kelionės metu bendravo su užsieniečiais ir kokios buvo jų pokalbių temos, KGB darbuotojai sužinojo apklausę kelis KGB agentus, patikimus asmenis

I. Jarmokaite, Jušką, Banaitį, Žarnauską, Šimakauskaitę, Ažubalį, „Nemuno“ ansamblio vadovą Buzį, kartu vykusį KPI prorektorius Petrą Švenčianą. KGB agentams buvo duota nauja užduotis – sekti savo fakultetų studentus, ar tarp jų negirdėti antisovietinių, nacionalistinių kalbų.

Dalyvauti parodoje dar anksčiau buvo atvykęs KPI rektorius M. Martynaitis, LSSR aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministro pavaduotojas Vaclovas Pranaitis ir Lietkoopsąjungos pirmininkas Aleksandras Jankauskas. SSRS paviljone surengta ir lietuvių meno ekspozicija bei mokslo pasiekimų paroda, kurioje buvo eksponuojamas ir KPI mokslininkų kūrinys – skaitmeninis ultragarsinis interferometras, skirtas ultragarso greičiui skysčiuose matuoti. V. Pranaitis pasakojo, kad išvykstant jiems buvo pasakyta, jog Kanadoje negalima su niekuo susitikinėti ar bendrauti, tačiau vėliau atvykęs LKP CK atstovas A. Laurinčiukas leido susitikinėti su vietos lietuvių emigrantais, todėl jie buvo nuvykę net į uždraustą jiems lankytis Vytauto Didžiojo lietuvių klubą⁶⁵.

1970 m. rugsėjo 22 d. SSRS Ministrų Tarybos nutarimu priimta išvykimo iš Sovietų Sąjungos ir atvykimo į ją tvarka, numatanti, kad išvažiuoti į užsienį neleidžiama tiems, kurių „išvykimas gali padaryti žalą sovietinės valstybės interesams“⁶⁶. Leidimus privačiais reikalais vykti į kapitalistines ir besivystančiąsias šalis išduodavo ne dažniau kaip kartą per dvejus metus, o į socialistines – ne dažniau kaip kartą per metus. Vykstančių į mokslines stažuotes užsienyje asmenų dokumentai turėdavo pereiti per kelias instancijas, tačiau lemiamą žodį tardavo KGB. Leidimą gaudavo tik patikimi ir sistemai nenusižengę asmenys. Spręsdamas išleidimo į užsienį klausimą KGB priekabiai tikrindavo visus anketinius duomenis, senelių, tėvų, giminaičių praeitį, politines pažiūras. LKP CK išvykimo į užsienį leidimus išduodančios

komisijos, kurios vienas paskutinių vadovų buvo KPI absolventas Lionginas Šepetys, filtro dėl politinių pažiūrų nepereidavo apie trečdalis žmonių.

Nemažai aktyvių mokslininkų, nebūdami komunistai, nebuvo išleidžiami stažuotis į Vakarų pasaulio universitetus, net jeigu turėjo kvietimus, jų neišleisdavo į mokslines konferencijas⁶⁷. Neretai KGB siekdavo juos įtraukti į savo agentų tinklą. KTU Fizikos katedros prof. Alfonsas Grigonis pasakojo, kad, apgynęs disertaciją, 1974–1975 m. planavo vykti stažuotis į Prancūziją. Jo dokumentai jau buvo „palaiminti“ Vilniaus, Minsko ir net Maskvos instancijų, tačiau paskambinęs KGB karininkas pakvietė pokalbio į „Baltijos“ viešbutį Kaune. Pirmiausia KGB karininkas klausinėjo apie mokslus, darbą, šeimą, o trečiame pokalbyje paprašė bendradarbiauti. A. Grigoniui paklausus, kokio pobūdžio tai būtų bendradarbiavimas, KGB karininkas atsakė, kad jį domina Fizikos katedros darbuotojų nuotaikos. A. Grigoniui atsakius, kad antisovietinių nuotaikų katedroje nėra, KGB karininkas neatlyžo spausdamas šnipinėti bendradarbius. Tada A. Grigonis kategoriškai atsakė. Ketvirto pokalbio metu KGB karininkas A. Grigoniui jau ne draugiškai, bet oficialiai pareiškė, kad galės daugiau nesistengti ir užsienio stažuotės dokumentų netvarkyti. Apie A. Grigonio nepaklusnumą buvo pranešta instituto ir fakulteto vadovams, nes netrukus jis pajuto pasikeitusį jų elgesį – nesutikęs bendradarbiauti su KGB dėstytojas jiems tapo antrą žmogumi⁶⁸.

Sovietmečiu prof. A. Grigonis tik vieną kartą su savo doktorantu 1979 m. buvo išvažiavęs į Čekoslovakijoje vykusią konferenciją. Iki pat paskutinės minutės jis nežinojo, ar galės išvykti, nes prieš kelionę LSSR aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerijos Užsienio ryšių skyriaus viršininkas keletą kartų skambino jam ir vis

aiškino, kad ministras dar nepakalbėjęs dėl jo komandiruotės su L. Šepečiu. Atvykus į Maskvą, paaiškėjo, kad Čekoslovakijoje, Karlovy Varuose, A. Grigoniui ir jo doktorantui neužsakytas viešbutis. Nepaisydami to, jie leidosi į kelionę, o Čekoslovakijoje dėl viešbučio kreipėsi į SSRS konsulą, ir šis pasirūpino delegatų apgyvendinimu.

Išvykę stažuotis dėstytojai taip pat buvo sekami KGB agentų. Antai 1982 m. agentas „Kriaučiūnas“ pranešė, kad KPI dėstytoja Irena Pranevičienė mokslinėje stažuotėje Italijoje susitiko su Italijos žvalgybininkais ir šie pasiūlė į LSSR negrįžti, tačiau ji atsisakė. Agentas pranešė, kad I. Pranevičienė į Italiją vežė eilinį „Lietuvos katalikų bažnyčios kronikos“ numerį. Pasitelkęs agentus „Kriaučiūną“, „Skaičių“ ir „Kazimirovą“ KGB nutarė patikrinti dėstytojos ryšius ir pateiktą informaciją, tačiau žinia apie „Lietuvos katalikų bažnyčios kronikos“ perdavimą nepasitvirtino, todėl KGB liovėsi stebėti I. Pranevičienę⁶⁹.

1983 m. kovo 30 d. SSRS KGB T valdybos, kuri kontroliavo mokslinę techninę žvalgybą, 7-ojo skyriaus viršininkas plk. I. Belovas rašte LSSR KGB 1-ojo skyriaus viršininkui plk. V. Karinauskui pranešė, kad į JAV, Japoniją, VFR, Belgiją, Šveicariją ir Švediją bus išleidžiami tik SSKP nariai⁷⁰. 1983 m. KGB Kauno m. skyriaus pažymoje apie operatyvinę padėtį KPI buvo rašoma, kad kasmet įvairiais reikalais (turizmo, moksliniais, kultūriniais, asmeniniais ir kt.) į užsienį išvyksta apie 400 KPI dėstytojų, inžinerinio techninio personalo darbuotojų ir studentų. KGB žiniomis, KPI tuo metu dirbo 125 asmenys, apie kuriuos arba apie kurių artimuosius KGB turėjo kompromituojančios medžiagos, ir 958 asmenys, palaikantys ryšius su užsienio piliečiais⁷¹.

1983 m. kontržvalgybinę veiklą KPI vykdė 2 operatyviniai darbuotojai, dirbo 29 KGB agentai ir 75 patikimi asmenys. Tuo metu

buvo pradėtos trijų KPI darbuotojų operatyvinės bylos: „Vibrotechnikos“ inžinieriaus, KGB vadinamo „Rakštimi“, kuris buvo įtariamas bendradarbiavimu su priešiškomis specialiosiomis tarnybomis, E. Telešiaus – dėl antisovietinių pažiūrų ir galimos priešiškos veiklos, I. Bušausko, turinčio planų „išduoti“ SSRS. Be to, buvo tikrinami aštuoni signalai, pranešantys apie įvairius prasižengimus⁷². KGB Kauno m. skyriaus nuomone, tuo metu KPI labiausiai pažeidžiami buvo „Vibrotechnika“, Ultragarso laboratorija, Automatikos, Radioelektronikos, Skaičiavimo technikos ir Mašinų gamybos fakultetai, dainų ir šokių ansamblis „Nemunas“, turistų ir kraštotyros būreliai.

1981 m. buvę KPI studentai K. Rekašius ir D. Prieliest buvo sulaikyti bandydami nelegaliai pereiti SSRS valstybinę sieną. Tai buvo prilyginama valstybės išdavimui. Tais pačiais metais pasienio zonoje sulaikyti KPI studentai K. Grybė ir K. Dobilas. Studentai R. Kliukas ir R. Degutis bei skyriaus vedėjas I. Bušauskas artimųjų rate kalbėjo norintys išvykti į užsienį ir pasilikti ten gyventi. Buvęs KPI „Vibrotechnikos“ inžinierius P. Čaplikas kelerius metus „šmeižė“ SSRS politiką, gyrė Vakarų gyvenimo būdą ir ieškojo galimybės išvykti į užsienį, siekdamas pasilikti ten gyventi⁷³. 1985 m. KGB operatyviniame plane paskirtas agentas „Orlovas“ turėjo išsiaiškinti P. Čapliko ketinimus ir padaryti jam teigiamą įtaką. I. Bušauskui priskirtas KGB agentas „Antanaitis“⁷⁴.

KGB atidžiai sekė, ar priešai iš kapitalistinių valstybių nesidomi, kas kuriama KPI probleminėse laboratorijose, ir moksliniais darbuotojais, rašančiais disertacijas vadamosiomis uždaramis temomis. KGB manė, kad SSRS priešai gali domėtis tyrimais, vykdomais „Vibrotechnikoje“, Ultragarso laboratorijoje, kai kuriose Radioelektronikos, Automatikos, Skaičiavimo technikos ir Mašinų gamybos fakultetų katedrose, todėl

jo akiratyje buvo ir KPI mokslinių laboratorijų darbuotojai. 1983 m. KGB operatyviniame plane buvo paminėta, kad stebėjimo objektas „Rakštis“ („Zanoza“), mokslinės laboratorijos „Vibrotechnika“ inžinierius, yra antisovietinių pažiūrų. Jis susirašinėja su daugiau kaip 140 asmenų, daugiausia gyvenančių Prancūzijoje, kai kuriuose laiškuose tendencingai rašo apie sovietinę tikrovę. Nustatyta, kad šis asmuo gauna siuntinių su vertingomis prekėmis ir siekdamas praturtėti jas parduoda⁷⁵. 1985 m. KGB plane konstatuota, kad stebėjimo objektas „Rakštis“ tebeauga siuntinių iš užsienio, o laiškuose ir toliau šmeižia sovietinę tikrovę. Kadangi KGB priemonės neturėjo poveikio, nutarta konfiskuoti jo antisovietinius laiškus, o agentas „Vasiljevas“ privalėjo nustatyti asmenis, girdėjusius jo antisovietines kalbas⁷⁶.

„Vibrotechnika“ vykdė SSRS užsakymus, susijusius su daugkartinio naudojimo kosminės sistemos „Buran“ ir raketinės kosminės technikos kūrimu, todėl KGB rūpėjo, kad nenutekėtų slapta informacija. 1983 m. operatyviniame plane KGB numatė, panaudodamas agentą „Pozitroną“, patikrinti su šiuo užsaky mu susijusius „Vibrotechnikos“ mokslinius darbuotojus⁷⁷. KGB Kauno m. skyriaus 1985 m. operatyviniame plane numatyta agentams „Pozitronui“, „Vasiljevui“ ir patikimam asmeniui „R.“ stebėti visus, kurie pernelyg domisi kosminės sistemos „Buran“ kūrimo darbais⁷⁸.

XX a. devintajame dešimtmetyje suintensyvėjus kariniam, technologiniam ir pramoniniam lenktyniavimui su JAV, suintensyvėjo ir mokslinė techninė žvalgyba užsienyje, kurią organizavo ir kontroliavo SSRS KGB T valdyba. Ji rengė instrukcijas agentams ir mokslininkams, kuriuos KGB nutardavo panaudoti mokslinei techninei žvalgybai užsienyje. 1981 m. KGB sukurtose agentų rengimo žvalgybinei veiklai užsienyje rekomendacijose rašoma, kad dalis

agentų per mažai tam pasirengę: per menkai išmano SSKP vidaus ir užsienio politiką ir tarptautinę padėtį; nežino elementarių dalykų apie šalį, į kurią vyksta, nesusipažinę su jos politine padėtimi, valdžios požiūriu į SSRS ir specialiųjų tarnybų veiklos metodus; nežino, kokius duomenis rinkti bendraujant su užsieniečiais, kad vėliau galėtų pateikti jų charakteristikas⁷⁹. Buvo atvejų, kai agentų ataskaitose stigo konkrečių duomenų apie stebėtą asmenybę ir jos tyrinėjamų objektų padėtį.

Siekdamas pagerinti agentų žvalgybinį darbą užsienyje, LSSR KGB 1-asis skyrius 1981 m. parengė rekomendacijas, kuriose numatytas agentų politinis, šalies pažinimo ir specialusis parengimas. Politiškai parengtas agentas privalėjo būti susipažinęs su marksizmo-leninizmo pagrindais, paskutinių SSKP suvažiavimų ir Centro komiteto plenumų medžiaga; gerai išmanyti socializmo ir kapitalizmo politinės ekonomijos klausimus, taip pat SSRS užsienio politiką šalies, į kurią vyksta, atžvilgiu, turėti supratimą apie jos vidaus ir užsienio politiką, svarbiausias politines partijas, jų skirtumus ir tarpusavio nesutarimus. Į užsienį dirbti žvalgybinio darbo siunčiamas agentas turėjo gerai išmanyti atitinkamos šalies istoriją, tradicijas, turėti supratimą apie jos literatūrą, muziką, daile, žinoti žymiausius politikos ir visuomenės veikėjus. Šios žinios, kaip ir puikus kalbos mokėjimas, turėjo padėti greičiau suartėti su užsieniečiais. Į specialųjį agento pasirengimą įėjo informacija apie lietuvių emigraciją, pagrindines jos organizacijas, politinę orientaciją, su Lietuva susijusius lūkesčius. Taip pat agentas turėjo turėti omenyje, kad KGB domina emigracijos ryšiai su „negatyviais elementais“ okupuotoje Lietuvoje⁸⁰.

Agentas turėjo išmanyti konkrečios užsienio šalies žvalgybinio ir kontržvalgybinio darbo metodus ir priemones, nes, būdamas užsienyje, jis galėjo tapti užsienio žvalgybos

tyrimo objektu, galėjo būti kompromituojamas, provokuojamas ir verbuojamas. Agentui būdavo paaiškinama, kad jis neatkreips specialiųjų tarnybų dėmesio, jeigu elgsis pagal numatytą „elgesio liniją“. Be KGB ar sovietų ambasados pareigūnų žinios jis neturėjo teisės duoti interviu ar kalbėti lietuvių emigrantų susirinkimuose. Instruktaze agentas turėjo susipažinti su KGB terminais ir informacijos gavimo būdais, taip pat buvo mokomas parengti KGB dominančių objektų charakteristikas.

Instrukcijoje taip pat nurodoma, kad KGB operatyviniai darbuotojai privalo per dvi savaites susitikti su grįžusiu iš komandiruotės agentu ir jį apklausti; šį pokalbį buvo siūloma įrašyti. Iš užsienio parvykęs agentas būdavo tikrinamas pokalbyje su operatyviniu darbuotoju; pastebėjus pasikeitusį šio asmens gyvenimo būdą, elgesį ar charakterį būdavo pasitelkiami kiti agentai, kontroliuojamas jo susirašinėjimas su užsienio piliečiais.

Technologinio šnipinėjimo tikslams KGB rengėsi panaudoti ir kai kuriuos KPI darbuotojus. 1983 m. kovo 30 d. SSRS KGB T valdybos 7-ojo skyriaus viršininkas pulkininkas I. Belovas rašte LSSR KGB 1-ojo skyriaus viršininkui pulkininkui V. Karinauskui pranešė, kad atrinkti ilgalaikių (10 mėnesių) stažuotių kapitalistinėse šalyse kandidatai, ir prašė nurodyti, kuriuos iš jų LSSR KGB planuoja panaudoti mokslinei techninei žvalgybai⁸¹. Rašto pabaigoje informuojama, kad į JAV, Japoniją, VFR, Belgiją, Šveicariją ir Švediją siunčiami tik SSKP nariai.

LSSR KGB 1-ojo skyriaus viršininkas slaptime rašte atsakė, kad mokslinei techninei žvalgybai planuojama panaudoti 10 mokslininkų, iš jų 4 KPI darbuotojus: Mašinų gamybos technologijos katedros doc. Liudviką Milašį (Didžiojoje Britanijoje), Skaičiavimo technikos katedros doc. Stasį Maciulevičių (Italijoje), „Vibrotechnikos“

mokslinį bendradarbį Rimantą Barauską (JAV) ir vyresnįjį mokslinį bendradarbį Juozą Vidą Gražulevičių (Japonijoje)⁸². LSSR KGB 1-ojo skyriaus viršininkas pulkininkas V. Karinauskas slaptime rašte SSRS KGB T valdybos 7-ojo skyriaus viršininkui prašė 1986 m. įtraukti į kandidatų stažuotis kapitalistinėse šalyse sąrašą mokslininkus, kurie bus panaudoti mokslinei techninei žvalgybai. Iš 10 LSSR KGB pasiūlytų mokslininkų 4 buvo iš KPI: laboratorijos vedėjas chemijos mokslų kandidatas J. V. Gražulevičius (planavo stažuotis Didžiojoje Britanijoje, Edinburgo universitete), technikos mokslų kandidatas Elektronikos katedros doc. Antanas Verikas (Italijoje, Genujos universitete), Skaičiavimo centro direktoriaus pavaduotojas technikos mokslų kandidatas Eugenijus Ambrazevičius (Vokietijos Federacinėje Respublikoje, Miuncheno technikos universitete) ir „Vibrotechnikos“ jaunesnysis mokslinis bendradarbis Leopoldas Limauskas (Švedijoje, Stokholmo karališkojoje aukštojoje technikos mokykloje)⁸³.

KGB tikrino savo agentų darbą pasitelkdamas į pagalbą kitus agentus. Pavyzdžiui, 1985 m. KPI darbuotojas KGB agentas „Vasiljevas“ turėjo išvykti į 10 mėnesių stažuotę viename Švedijos universitete. KGB Kauno m. skyrius nutarė papildomai patikrinti šį agentą panaudodamas agentus „Pozitroną“ ir „Antanaitį“. Be to, KGB Kauno m. skyrius kartu su 5-ąja tarnyba ir KGB 1-uoju skyriumi turėjo parengti agentui „Vasiljevui“ priemonių planą, sukurti jo veiksmų užsienyje planą ir raštišką užduotį⁸⁴.

KGB stengėsi siųsti agentus ir į didesnius užsienio lietuvių renginius. Pavyzdžiui, 1985 m. spalio pabaigoje Čikagoje buvo organizuojamas Pasaulio lietuvių mokslo ir kūrybos simpoziumas, kurį organizavo Pasaulio lietuvių inžinierių ir architektų sąjunga, Pasaulio lietuvių gydytojų sąjunga ir Lituanistikos institutas. KGB Kauno m.

skyrius nutarė patikrinti ketinamą užverbuoti agentu KPI docentą „K. R. I.“, kuris turėjo gauti asmeninį kvietimą į simpoziumą, parengti jam veiksmų planą ir pasiūsti jį į JAV⁸⁵.

1987 m. Lietuvoje tarp 700 KGB agentų buvo 2 profesoriai, 3 docentai, 19 mokslų kandidatų, 104 dvasininkai, 83 inžinieriai, 25 rašytojai, menininkai ir kt. 1962–1987 m. net 41 agentas lankėsi Kanadoje, 36 – Rytų Vokietijoje, 35 – Lenkijoje, 28 – Italijoje, 19 – Vakarų Vokietijoje, 18 – Prancūzijoje, 15 – JAV, 13 – Švedijoje, 8 – Kuboje ir 2 – Škotijoje⁸⁶.

Nepajėgdamas visko kontroliuoti, KGB sukūrė veikiančiojo rezervo karininkų kategoriją, kuriai priklausė KGB darbuotojai, vykdantys kontržvalgybos užduotis prisiimdami darbu kitose įstaigose. KPI, kaip ir daugelyje kitų įstaigų, buvo įkurtas 1-asis skyrius, kuris faktiškai buvo KGB padalinys. Šis skyrius stebėjo dėstytojus ir studentus, rinko medžiagą, ar jų veikla nėra priešiška sovietų valdžiai, kontroliavo, kaip vykdomos SSSR aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerijos nustatytos dėstytojų ir studentų išvykų į užsienį instrukcijos, kaupė visus komandiruojamo asmens dokumentus ir derino su KGB jo tinkamumą vykti į užsienį. Ant egzemplioriaus, kuris likdavo institute, turėdavo būti 1-ojo skyriaus viršininko žyma, patvirtinanti su išvykstančiuoju ir kitais asmenimis vykusius pokalbius. 1-ojo skyriaus viršininkas galutinai parengdavo asmens bylą ir asmeniškai pristatydavo dokumentus LSSR aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerijos Užsienio ryšių skyriaus viršininkui, kuris taip pat buvo KGB karininkas⁸⁷. Jis moksliniams darbuotojams išduodavo ir leidimus į karines įmones. Nuo 1977 m. KPI 1-ojo skyriaus vadovas buvo KGB majoras Klemensas Ivanauskas, 1968 m. Maskvoje baigęs aukštąją F. Dzeržinskio KGB mokyklą⁸⁸.

KPI buvo ir Užsienio ryšių skyrius, kuris parengdavo komandiruojamo į užsienį

dėstytojo ar studento dokumentus. Grįžę iš stažuotų dėstytojai šiam skyriui turėdavo pateikti ataskaitas (5 egz.). Kai kurie Užsienio ryšių skyriaus darbuotojai taip pat buvo KGB karininkai.

1-asis skyrius buvo panaikintas tik 1991 m. birželio 1 d. – jau KPI tapus KTU⁸⁹. K. Ivanauskas tris kartus buvo perkeltas į įvairias pareigas (Personalo skyriaus vyr. inspektoriaus, rūbininko, budėtojo) ir dirbo KTU iki 1993 m. rugpjūčio 16 d. Buvęs LSSR KGB Žvalgybos (1-ojo) skyriaus operatyvinis įgaliotinis, KPI Užsienio ryšių skyriaus vyr. inspektorius Juozas Balčiūnaitis paskelbus Lietuvos nepriklausomybę iš darbo išėjo savo noru⁹⁰.

IŠVADOS

Sovietmečiu KGB sekė visų aukštųjų mokyklų, o kartu ir Kauno politechnikos instituto dėstytojų ir studentų politines nuotaikas, mokslinius tyrimus ir ryšius su užsieniu. Sekimą KGB vykdė pasinaudodamas patikimų asmenų ir agentų tinklu, padedamas komunistų partijos ir komjaunimo organizacijos funkcionierių.

Siekdamas atskleisti antisovietines organizacijas, KGB naudojo agentus provokatorius, vėliau – klausymosi aparatūrą.

Nusikaltusiems KPI studentams ir dėstytojams „perauklėti“ KGB taikė tipiškus metodus: iš pradžių – suėmimą, teismus, įkalinimą ir priverstinį darbą sovietiniuose lageriuose, vėliau – vadinamuosius profilaktinius pokalbius, viešus svarstymus, papeikimus, šalinimą iš komjaunimo ir instituto.

Nors KGB ir komunistų partijos funkcionieriai taikė tautinės savimonės ir valstybingumo siekių slopinimo bei ideologinės cenzūros priemones, KPI akademinėje bendruomenėje neretai pasitaikydavo nepasitenkinimo sovietų okupacija apraiškų,

kai kurie studentai ir dėstytojai dalyvavo antisovietiniame pasipriešinime.

KPI rektorius prof. K. Baršauskas, nepaklusdamas KGB vadovų draudimams, leido institute studijuoti ir dirbti iš tremties ir lagerių grįžusiems asmenims.

KGB turėjo savo agentų tinklą KPI, tačiau jų nepakako. Kai kuriuos KPI dėstytojus, vykstančius stažuotis į užsienį, KGB bandė panaudoti agentūriniam darbui instituto viduje ir techniniam šnipinėjimui užsienio valstybėse.

KGB stebėjo, ar priešams iš kapitalistinių valstybių nerūpi, kas kuriama probleminėse KPI laboratorijose, domėjosi moksliniais

darbuotojais, rašančiais disertacijas vadinosiomis uždaramis temomis.

Daugiausia dėmesio XX a. devintajame dešimtmetyje KGB skyrė KPI moksliniam centrui „Vibrotechnika“, Ultragarso laboratorijai, Automatikos, Radioelektronikos, Skaičiavimo technikos ir Mašinų gamybos fakultetams, dainų ir šokių ansamblui „Nemunas“, turistų ir kraštotyros būreliams.

Siekiant kontroliuoti mokslinius tyrimus, susijusius su kariniais užsakymais, ir keliones į užsienį, institute buvo įkurti 1-asis ir Užsienio ryšių skyriai, kuriems faktiškai vadovavo KGB karininkai.

Nuorodos

¹ A. Anušauskas, *KGB Lietuvoje. Slaptosios veiklos bruožai*, Vilnius, 2008, p. 178.

² A. Tamašauskas, *Iš Kauno universiteto ir politechnikos instituto praeities. Komunistų partinės organizacijos raidos ir veiklos apžvalga*, Kaunas, 2000.

³ J. Stražnickas, *Profesorius Kazimieras Baršauskas. Meilės galia*, Kaunas, 2006.

⁴ N. Gaškaitė, „Jaunimo pasipriešinimas ir jo slopinimas šeštajame–septintajame dešimtmetyje“, *Laisvės kovų archyvas*, Nr. 19, Kaunas, 1996; A. Nakas, *Vardan Lietuvos. Pasipriešinimas okupacijoms aukštosiose mokyklose 1940–1991 metais*, Vilnius, 2008; L. Anglickienė, „Jaunimo kultūrinė rezistencija sovietmečiu: žygeivių klubas „Ąžuolas“, *Kauno istorijos metraštis*, 2003, Nr. 4.

⁵ A. Anušauskas, op. cit.

⁶ K. Banys, „Palinko liepa šalia kelio...“, *Studentų byla*, Vilnius, Diemedis, 1995, p. 87.

⁷ J. Petkevičius, „Sakykime, kaip buvo“, *Studentų byla*, p. 22.

⁸ N. Gaškaitė, op. cit., p. 35.

⁹ J. Kreimeris, „Tarp nuosprendžio ir reabilitacijos“, *Studentų byla*, p. 244.

¹⁰ Kauno medicinos instituto pažymėjimas, 1958 m. rugsėjo 4 d. išduotas V. Murauskui, KTU archyvas, ap. 4, b. 1837 (Vytauto Jono Murausko asmens byla), l. 9; KPI rektoriaus 1962 m. rugsėjo 29 d. įsakymas Nr. 170-K \$292, ibid., l. 31.

¹¹ A. Tamašauskas, op. cit., p. 150.

¹² Ibid., p. 235.

¹³ N. Gaškaitė, op. cit., p. 12.

¹⁴ Ibid., p. 39.

¹⁵ A. Kupčiūnienė, „Dangus prasideda žemėje“, *XXI amžius*, 2004, liepos 9, Nr. 52, p. 1; J. R. Bagušauskas, *Lietuvos jaunimo pasipriešinimas sovietiniam režimui ir jo slopinimas*, Vilnius, 1999, p. 113.

¹⁶ V. B. Margaičio 2012 m. rugpjūčio 1 d. paliudijimas, KTU muziejaus archyvas.

¹⁷ A. Kupčiūnienė, op. cit., p. 1; J. R. Bagušauskas, op. cit., p. 113.

¹⁸ N. Žemaitienė, „Pogrindinės jaunimo organizacijos Pandėlio vidurinėje mokykloje. II dalis. Pogrindinė organizacija „Laisvę Lietuvai“, *Genocidas ir rezistencija*, 2001, Nr. 1 (9), p. 16 [prieiga internete: <interenete: <http://www.genocid.lt/Leidyba/9/zemaitiene.htm>>].

¹⁹ Z. Tamakauskas, „Audringojo rudens prisiminimai. Antisovietinis pasipriešinimas Kaune. I dalis“, *Laisvės kovų archyvas*, Nr. 39, Kaunas, 2007, p. 106.

²⁰ A. Tamašauskas, op. cit., p. 183.

²¹ J. Mykolaičio 1961 m. vasario 8 d. pasiaiškinimas ET-6 grupės pirminei komjaunimo organizacijai, KTU archyvas, ap. 4A, b. 5795 (Jono Mykolaičio asmens byla), l. 14–16.

²² Ištrauka iš T. Laurinavičiūtės 1961 m. vasario mėn. pasiaiškinimo SP-7/3 KPI komjaunimo komitetui, ibid., b. 6672 (Teresės Laurinavičiūtės asmens byla), l. 41–42.

²³ A. Nakas, op. cit., p. 118–119.

²⁴ KPI rektorius prof. K. Baršausko 1961 m. kovo 13 d. įsakymas Nr. 3-KS §45; J. Mykolaičio 1962 m. vasario 8 d. pareiškimas KPI rektoriui; J. Mykolaičio diplomo P Nr. 135 520 1962 m. vasario 15 d. nuorašas, KTU archyvas, ap. 4A, b. 5795 (Jono Mykolaičio asmens byla), l. 1, 14–17, 31.

²⁵ T. Laurinavičiūtės 1962 m. liepos 20 d. pareiškimas KPI rektoriui; T. Laurinavičiūtės diplomo P Nr. 136 625 1964 m. birželio 15 d. nuorašas, ibid., b. 6672 (T. Laurinavičiūtės asmens byla), l. 1, 45.

²⁶ KGB vyr. tyrėjo mjr. S. Kovaliovo 1971 m. rugsėjo 2 d. raštas KGB Kauno m. skyriaus viršininko pavaduotojui V. Musului, LYA, f. K-40, ap. 1, b. 197, l. 9.

²⁷ LSSR KGB Kauno m. skyriaus 1975 m. sausio 27 d. agentūrinių-operatyvinių priemonių planas ieškant asmenų, kurie gamina ir kabina Nepriklausomos Lietuvos vėliavas, ibid., b. 200, l. 57–59.

²⁸ LSSR KGB Kauno m. skyriaus 1968 m. sausio 10 d. pažyma apie antisovietines apraiškas KPI, ibid., f. K-18, ap. 1, b. 145, l. 1–4.

²⁹ Ibid., l. 4.

³⁰ LSSR KGB Kauno m. skyriaus 5-ojo poskyrio 1982 m. gruodžio 30 d. agentūrinio-operatyvinio ir organizacinio darbo pagal jaunimo ir inteligentijos liniją 1983 m. planas, ibid., b. 184, l. 2, 12.

³¹ Žr. <<http://www.patriotai.lt/straipsnis/2011-01-28/nei-vieno-zygio-be-konkretaus-tikslo-interviu-su-kestuciu-ceponiu-ii>>.

³² Žr. <<http://lndp.lt/diskusijos/viewtopic.php?t=728>>, 2003 m. gegužės 1 d. laida „Akis į akį su Vidmantu Povilioniu“.

³³ LSSR KGB Kauno m. skyriaus 5-ojo poskyrio agentūrinio-operatyvinio ir organizacinio darbo pagal inteligentijos ir jaunimo liniją 1985 m. planas, LYA, f. K-18, ap. 1, b. 206, l. 18.

³⁴ L. Anglickienė, op. cit., p. 171, 173.

³⁵ „Ažuolas“ – KPI žygeivių klubas“, <<http://www.lndp.lt/diskusijos/viewtopic.php?t=770>>.

³⁶ I. Melianas, *Laisvos žuvėdros klyksmo pašauktas. Apybraiža apie Antaną Sakalauską* (rankraštis), Vilnius, 2009, p. 7.

³⁷ I. Melianas, op. cit., p. 7–8.

³⁸ LSSR KGB Kauno m. skyriaus vadovo H. Vaugausko 1963 m. vasario 18 d. pranešimas apie kontržvalgybinį darbą su jaunimu ir inteligentija, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 634, l. 164.

³⁹ Ibid., l. 166–167.

⁴⁰ Ibid., l. 168, 170.

⁴¹ A. Nakas, op. cit., p. 120.

⁴² LSSR KGB Kauno m. skyriaus 2-ojo poskyrio 1966 m. lapkričio 18 d. pažyma apie KPI studento profilaktiką, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 650, l. 14–16.

⁴³ A. Tamašauskas, op. cit., p. 180–181.

⁴⁴ Rektoriaus M. Martynaičio 1972 m. birželio 27 d. pranešimas KPI pirminės partinės organizacijos uždaramė susirinkime, LYA, f. 3542, ap. 9, b. 28, l. 35.

⁴⁵ 1966 m. spalio 6 d. pagrindinių agentūrinių-operatyvinių darbo su inteligentija ir jaunimu priemonių 1966 m. rugsėjo–1967 m. birželio mėn. planas, ibid., f. K-41, ap. 1, b. 650, l. 3, 12.

⁴⁶ K. Papeckio 1963 m. spalio 25 d. gyvenimo aprašymas, KTU archyvas, ap. 3P, b. 4028, l. 2.

⁴⁷ KPI rektoriaus K. Baršausko 1963 m. lapkričio 1 d. įsakymas Nr. 184-K, ibid., l. 5.

⁴⁸ KPI rektoriaus K. Baršausko 1964 m. birželio 26 d. įsakymas Nr. 188-K, ibid., l. 7.

⁴⁹ K. Papeckio 1966 m. rugsėjo 26 d. pareiškimas KPI rektoriui, ibid., l. 9.

⁵⁰ KPI rektoriaus M. Martynaičio 1966 m. rugsėjo 27 d. įsakymas Nr. 218-K, ibid., l. 10.

⁵¹ Mokslinio tyrimo sektoriaus viršininko J. Giliaus prašymas KPI rektoriui M. Martynaičiui atleisti K. Papeckį iš redaktoriaus pareigų; Respublikinės Žiegždrių psichoneurologinės ligoninės 1970 m. rugsėjo 2 d. prašymas Nr. 2581 KPI rektoriui M. Martynaičiui atsiųsti K. Papeckio charakteristiką invalidumo grupei nustatyti, ibid., l. 11, 14.

⁵² KPI rektoriaus M. Martynaičio 1971 m. balandžio 29 d. įsakymas Nr. 273-K, ibid., l. 13.

⁵³ LSSR KGB 2-osios valdybos 1969 m. rugsėjo 1 d. raštas apie agentų darbą 1967–1969 m., LYA, f. K-41, ap. 1, b. 665, l. 98.

⁵⁴ Ibid., l. 100–102.

⁵⁵ LSSR KGB Kauno m. skyriaus 5-ojo poskyrio 1982 m. gruodžio 30 d. agentūrinio-operatyvinio ir organizacinio darbo pagal jaunimo ir inteligentijos liniją 1983 m. planas, ibid., f. K-18, ap. 1, b. 184, l. 16.

⁵⁶ Ibid., l. 2, 12.

⁵⁷ LSSR KGB Kauno m. skyriaus 1983 m. vasario 11 d. pažyma apie operatyvinę padėtį KPI, ibid., l. 179–181.

⁵⁸ LSSR KGB kolegijos 1987 m. gegužės 12 d. sprendimas dėl kontržvalgybinio darbo sustiprinimo siekiant neutralizuoti negatyvų ideologinės diversijos poveikį akademinėi bendruomenei, ibid., f. K-1, ap. 10, b. 714, l. 4–6.

⁵⁹ LSSR KGB kolegijos 1989 m. gruodžio 11 d. pažyma apie agentūrinį darbą Kaune pagal kūrybinės, mokslinės inteligentijos ir akademinio jaunimo

liniją ginant sovietinę konstitucinę santvarką, *ibid.*, f. K-11, ap. 2, b. 104, l. 91–92.

⁶⁰ *Ibid.*, l. 93.

⁶¹ 1966 m. spalio 6 d. pagrindinių agentūrinių-operatyvinių darbo su inteligentija ir jaunimu 1966 m. rugsėjo–1967 m. birželio mėn. priemonių planas, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 650, l. 5–6.

⁶² *Ibid.*, l. 8.

⁶³ *Kauno technologijos universiteto tautinio meno ansamblis „Nemunas“*, Kaunas, 1999, p. 8.

⁶⁴ KGB agento „Poltavos“ ir kitų patikimų asmenų 1967 m. pranešimai apie KPI ansamblio „Nemunas“ gastroles Kanadoje, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 650, l. 17–40.

⁶⁵ A. Nakas, *Profesorius Marijonas Martynaitis*, Kaunas, 2012, p. 305–307.

⁶⁶ A. Anušauskas, *op. cit.*, p. 71–72.

⁶⁷ A. Tamašauskas, „Sąjūdžio grupių susikūrimo KPI prielaidos“, *Už laisvę. XXI amžiaus priedas*, 2008, birželio 6; žr. <http://www.xxiamzius.lt/archyvas/priedai/uzlaisve/20080606/uzlaisve_08.html>.

⁶⁸ KTU Fizikos katedros prof. A. Grigonio 2013 m. sausio 18 d. atsiminimai (garso įrašas), KTU muziejaus archyvas.

⁶⁹ LSSR KGB Kauno m. skyriaus 5-ojo poskyrio 1982 m. gruodžio 30 d. agentūrinio-operatyvinio ir organizacinio darbo pagal jaunimo ir inteligentijos liniją 1983 m. planas, LYA, f. K-18, ap. 1, b. 184, l. 8, 15.

⁷⁰ SSRS KGB PGU T valdybos 7-ojo skyriaus 1983 m. kovo 30 d. raštas LSSR KGB 1-ojo skyriaus viršininkui dėl mokslininkų atrankos stažuotėms, *ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 867, l. 242.

⁷¹ LSSR KGB Kauno m. skyriaus 1983 m. vasario 11 d. pažyma apie operatyvinę padėtį KPI, *ibid.*, f. K-18, ap. 1, b. 184, l. 179–181.

⁷² *Ibid.*, l. 182.

⁷³ *Ibid.*, l. 179–181.

⁷⁴ LSSR KGB Kauno m. skyriaus 5-ojo poskyrio 1984 m. gruodžio 29 d. agentūrinio-operatyvinio ir organizacinio darbo pagal inteligentijos ir jaunimo liniją 1985 m. planas, *ibid.*, b. 206, l. 113–114.

⁷⁵ LSSR KGB Kauno m. skyriaus 5-ojo poskyrio 1982 m. gruodžio 30 d. agentūrinio-operatyvinio ir organizacinio darbo pagal jaunimo ir inteligentijos liniją 1983 m. planas, *ibid.*, b. 184, l. 114.

⁷⁶ LSSR KGB Kauno m. skyriaus 5-ojo poskyrio 1984 m. gruodžio 29 d. agentūrinio-operatyvinio ir organizacinio darbo pagal inteligentijos ir jaunimo liniją 1985 m. planas, *ibid.*, b. 206, l. 11.

⁷⁷ LSSR KGB Kauno m. skyriaus 5-ojo poskyrio 1982 m. gruodžio 30 d. agentūrinio-operatyvinio ir organizacinio darbo pagal jaunimo ir inteligentijos liniją 1983 m. planas, *ibid.*, b. 184, l. 19–20.

⁷⁸ LSSR KGB Kauno m. skyriaus 5-ojo poskyrio 1984 m. gruodžio 29 d. agentūrinio-operatyvinio ir organizacinio darbo pagal inteligentijos ir jaunimo liniją 1985 m. planas, *ibid.*, b. 206, l. 9.

⁷⁹ LSSR KGB 1-ojo skyriaus 1981 m. balandžio 7 d. agentūros rengimo darbui užsienyje rekomendacijos, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 353, l. 53.

⁸⁰ *Ibid.*, l. 55–58.

⁸¹ SSRS KGB PGU T valdybos 7-ojo skyriaus 1983 m. kovo 30 d. raštas LSSR KGB 1-ojo skyriaus viršininkui dėl mokslininkų atrankos stažuotėms, *ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 867, l. 242.

⁸² LSSR KGB 1-ojo skyriaus 1983 m. balandžio 20 d. atsakymas SSRS PGU T valdybos 7-ojo skyriaus viršininkui dėl mokslininkų, planuojamų panaudoti mokslinei techninei žvalgybai, *ibid.*, l. 243–244.

⁸³ LSSR KGB 1-ojo skyriaus 1985 m. rugpjūčio 1 d. atsakymas SSRS KGB T valdybos 7-ojo skyriaus viršininkui dėl mokslininkų, kurie 1986 m. bus panaudoti mokslinei techninei žvalgybai, *ibid.*, l. 356–357.

⁸⁴ LSSR KGB Kauno m. skyriaus 5-ojo poskyrio 1984 m. gruodžio 29 d. agentūrinio-operatyvinio ir organizacinio darbo pagal inteligentijos ir jaunimo liniją 1985 m. planas, *ibid.*, f. K-18, ap. 1, b. 206, l. 3.

⁸⁵ *Ibid.*, l. 4.

⁸⁶ A. Anušauskas, *op. cit.*, p. 89.

⁸⁷ A. Nakas, *Profesorius Marijonas Martynaitis*, p. 348.

⁸⁸ K. Ivanausko 1977 m. kadrų įskaitos asmens lapas, KTU archyvas, ap. 3P, b. 14244 (Klemenso Ivanausko asmens byla), l. 43.

⁸⁹ KTU rektoriaus 1991 m. liepos 10 d. įsakymas Nr. 516-K §69; Įrašas iš KTU rektoriaus 1991 m. rugsėjo 24 d. įsakymo Nr. 518-K §300; KTU rektoriaus 1992 m. rugsėjo 17 d. įsakymas Nr. P-1439; Įrašas iš KTU rektoriaus 1993 m. birželio 24 d. įsakymo Nr. P-1433, KTU archyvas, ap. 3P, b. 14244 (Klemenso Ivanausko asmens byla), l. 2, 7, 11, 13.

⁹⁰ Įrašas iš KPI rektoriaus 1990 m. gegužės 15 d. įsakymo Nr. 502-K, *ibid.*, b. 15573, l. 21.

Gauta 2014 03 26

Kauno technologijos universitetas,
K. Donelaičio g. 73, Kaunas

Audronė Veilientienė

STUDENTS AND LECTURERS OF KAUNAS POLYTECHNIC INSTITUTE IN THE KGB SPOTLIGHT (1951–1989)

Summary

The KGB branch at the Council of Ministers of the Lithuanian SSR paid particular attention to schools of higher education in Kaunas who were supposed to train intelligentsia loyal to the Soviet government. During the interwar period Kaunas was the temporary capital of Lithuania and the majority of schools of higher education in Kaunas stemmed from the Lithuanian University (Vytautas Magnus University) founded in 1922. Therefore, there were a number of representatives of the national intelligentsia in Kaunas who exerted a significant influence on the younger generation. During the Soviet period, the KGB monitored political sentiments, research and foreign relations of lecturers and students of all schools of higher education, including Kaunas Polytechnic Institute (KPI). The KGB carried out the surveillance using a network of trusted people and agents and was assisted in this by functionaries of the Communist Party and the All-Union Leninist Young Communist League (Komsomol).

In 1951–1973, the KGB in Lithuania disclosed the underground organisations in which KPI students and teachers were involved. In order to identify anti-Soviet organisations, the KGB agents used provocateurs and later – listening devices. Seeking to “re-educate” KPI students and teachers who were involved in anti-Soviet organisations, the KGB applied typical methods: arrest, courts, detention and forced labour in Soviet labour camps. “Less serious crimes” of students, such as singing of anti-Soviet songs, belonging to a religious group or asking inappropriate questions at ideological sciences lectures, were punished with preventive conversations, public discussions of their behaviour, reprimands, removal from the Komsomol, and expulsion

from the Institute. Although the functionaries of the KGB and the Communist Party applied measures aimed at suppressing national consciousness and statehood aspirations and ideological censorship, there were frequent manifestations of dissatisfaction with the Soviet occupation at KPI and some students and lecturers continued to participate in the anti-Soviet resistance.

In order to protect young people from the negative influence, the KGB sought to prevent the former deportees or prisoners from studying and working at the schools of higher education. Prof. Kazimieras Baršauskas, Rector of KPI, disobeyed prohibitions by KGB leaders, and the Institute had a number of students who were former deportees and political prisoners. The KGB sought to expand its network of agents at KPI, but their reports indicate that there were too few agents. The KGB tried to use some KPI lecturers who travelled abroad for their sabbatical as their agents at the institute and for technical espionage abroad. In order to control research work related to military orders and trips abroad, the 1st Unit and the Foreign Relations Unit were set up at the institute; these were actually led by KGB officers. The KGB monitored whether the enemies from the capitalist countries were interested in what was developed at KPI laboratories or in researchers who wrote dissertations on the so-called classified topics. In the 1980s, the KGB mainly focused on the KPI Scientific Centre Vibrotechnika, the Ultrasound Laboratory, and faculties of Automation, Radio Electronics, Computer Technology and Mechanical Engineering, the Nemunas song and dance ensemble, tourist society and the society for regional studies.